

TÕULOOMAKASVATUS

12

3/2009

EESTI TÕULOOMAKASVATUSE LIIT
EMÜ VETERINAARMEDITSIINI JA
LOOMAKASVATUSE INSTITUUT

ISSN 1406-3395

Eesti Maaülikoolis algas uus õppeaasta

Rektor Mait Klaassen andis tekli parimatele sisseastujatele

Tarbatu tantsijad

Loomakasvatuse instituudi üliõpilased loengul

7. septembril avati uus spordihoone

Fotod: O. Saveli

Foto: A. Tünavois

Rekordlehm Jackline EE 2211534
Jacko x Cedric, (Tartu Agro)
305-4-18 935-4,24-803-2,96-561-1364

Foto: T. Bulitko

Eesti
Põllumajandusmuuseum
pidas 15. augustil
rukkimaarjapäeva

Rukist lõigati sirbi ja vikatiga

Tervitab vabariigi president Arnold Rüütel

Fotod: O. Saveli

NR. 3 SEPTEMBER 2009

Hea lugeja!

SISUKORD

Loomakasvatus

2 M. Piirsalu. Eesti loomakasvatus 2009. a I poolaastal

Veised

- 4 T. Põlluäär. Suvised vissikonkursid
- 7 T. Põlluäär. Eesti punase tõu aretuspullide hinnangud
- 8 K. Kalamees. 20 aastat taasasutatud Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi
- 12 T. Bulitko. 28. Euroopa Holsteini ja Punasekirju Holsteini Konföderatsiooni (EHRC) konverents Türgis
- 13 T. Bulitko. Eesti holsteini 20. vissikonkurs
- 15 A. Meier. Uued hinnatud holsteini tõugu pullid

Hobused

- 16 K. Sepp. Eesti raskeveohobuste 15. kokkutulek Läänemaal
- 17 K. Sepp. Hobuste elektroonilised tõuraamatud avatud
- 17 K. Sepp. Hobusekasvatajad Ölandil

Sead

- 18 A. Põldvere, L. Lepasalu, R. Soidla, K. Kerner. Eri-nevate uimastamise meetodite mõju sealihale kvaliteedile

Linnud

- 21 H. Tikk. Silmitsi hobilinnukasvatusega Jaaniraotul

Taastootmine

- 23 P. Padrik, T. Bulitko. Noorpulli sigimisvõime

Referaadid

- 24 K. Keller, B. Fürst-Waltl, R. Baumung, Z. Fekete, F. Szabo. Karjatamisperioodi pikkuse mõju majanduslikule lihavasekasvatusele

Kroonika

- 26 T. Põlluäär. Eesti punase veisetõu aretuse monograafia
- 27 N. Haasmaa. Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistul uus nõukogu
- 27 O. Saveli. Tõuloom 2009 Ülenurmel

A. Juusi foto

Käes on jälle sügis ja oodatakse aastalõpu olukorda. Tõuaretajad on teinud oma tööd sihikindlalt, kuid raskel ajal. Nimetatud on seda mitmeti, aga põhiterminina on läbi löönud „masu“. On kalendreid, kus arvatakse sündmuste korduvus on iga kaheteistkümneme aasta tagant, aga Eestis toimib kuidagi lühem tsükkel – kümme aastat. Alles saadi lakutud haavad mis löödi idaturu ärakukkumise tõttu või muude tegurite poolt, kui haaras loomakasvatustootjaid uus löök. Ahvatlev masueelne periood lõi illusiooni jätkuvaks hinnatõusuks, mille tõttu oldi valmis tuleviku nimel investeerima, aga ikkagi laenude abil. Kahjuks ongi raskeim koorem laenuvõtjatel, mõnevõrra kergemini rabelevad ehk välja sellest vabad. Aga ikkagi, kuidas toimib meid säästma pidav vabaturg? Oleme jälle ühendatud anumate põhimõttel kõigiga koos.

Paljudel on käes otsustamise aeg, kas jätkata või mitte. Eestimaised loomakasvatajad on pidanud saatuse kiuste jätkama, olenemata, mis poliitiline kord käsib või soovitab. Põhikarja säilitamine või vajalikul määral kärpimise otsus on vaja teha ettevõtete juhtkonnal, taluperemehel või rentnikul. Oma peret ohvriks tuua on põhimõtteliselt vale, kuid püüa säästa Eestimaa tunnustatud loomakasvatust on vähemalt tulevastele põlvetele vajalik.

Tõuloomakasvatajate suveüritused on peaaegu ühel pool, on jäänud veel üksikud konkursid. Rõõm on tunnistada et iga loomaliigi, iga tõu esindatus on märgatavalt paranenud. Olgu või lammaste ja maakarja konkurss Ülenurmel, eesti punase ja eesti holsteini tõu vissikonkursid, kus kodumaised, eriti aga välismaised kohtunikud julgevad meie parimaid võrrelda Euroopa konkursside võitjatega. Kiidusõnad sihipärastele aretajatele, kes aastate jooksul on suutnud hoida sihti ja oma karja koosseisu parandada. Palju on õpitud sellest, kuidas loomi ette valmistada ja trennida esitluseks. Siin on siiski veel võimalusi üldpildi ühtlustamiseks. Olgu see esitlusviis, riietus või inimese ja looma suhe esitlusringis.

Tõuloom 2009 õnnestus ja tänu oleks pidanud pälvima veel paljud. Kahtlane ilmaprognoos ei heidutanud külastajaid, neid oli rohkesti. Tahetakse tulla ja nautida arenil esitletud loomi või külastada Eesti Põllumajandusmuuseumi näitust. See on ka üritus peredele, kus lapsedki leiavad oma rõõmu. Kahju, et jälle toimus samal nädalavahetusel Luige sügislaad, paljud oleksid tahtnud osa saada mõlemast. Ühel nädalavahetusel kahte külastada on liiast. Saame eurooplasteks ja nihutame Luige laada nädala võrra edasi. Kurb on, et eesti holsteini vissikonkursi võitjad pidid kolme päeva jooksul läbima sadu kilomeetreid, kaotama normaalse lüpsirütmiga ja päevatöödangu. See on raske neile ja hooldajatele. Loodame kõigile kõike paremat.

Olev Saveli

L O O M A K A S V A T U S

Eesti loomakasvatus 2009. a I poolaastal

Ph. D. Matti Piirsalu

PM põllumajandusturu korraldamise osakonna nõunik

Statistikaameti esialgsed andmed ja põllumajandusministeeriumi prognoosid 2009. a I poolaasta loomakasvatuse kohta näitavad veiste, sealhulgas piimalehmade, arvu vähenemist, lammaste ja kitsede, sigade ning lindude arvu kasvu. 2009. a 30. juuni seisuga oli vabariigis 243 100 veist, sealhulgas 99 000 (-4%) piimalehma, 377 200 (+2%) siga, 100 400 (+1%) lammast ja kitse ning 1 814 400 (+3%) lindu.

Tabel 1. Loomade ja lindude arv seisuga 30. juuni (tuhandetes)

Näitajad	2008	2009	2009/2008	
			+/-	%
Veiste arv	244,2	243,1	-1,1	99
sh lehmade arv	103,2	99,0	-4,2	96
Sigade arv	370,8	377,2	+6,4	102
Lammaste ja kitsede arv	100,0	100,4	+0,4	101
sh kitsede arv	2,1	2,4	+0,3	101
Lindude arv	1715,9	1814,4	+98,5	103

Allikas: ESA, PM

Põllumajanduse Registrate ja Informatsiooni Ameti põllumajandusloomade registrisse oli 2009. a 30. juuni seisuga kantud 242 697 veist, sealhulgas 99 347 piimalehma, lisaks 9697 lihalehma, 70 490 lammast ja 2357 kitse (tabel 2). Võrreldes eelmise aasta sama perioodiga oli veiste koguarv vähenenud 6596, sealhulgas piimalehmade arv 4645 võrra. Samal ajal oli lihalehmade arv registris suurenenud 1689, lammaste arv 3582 ja kitsede arv 232 võrra.

Kõige enam oli veiseid Järvemaal – 30 930, järgnesid Lääne-Virumaa 29 971 ja Pärnumaa 24 207 veisega. Piimalehmi oli samuti kõige enam Järvemaal – 14 486, järgnesid Lääne-Virumaa 12 254 ja Pärnumaa 10 472 lehماغا.

Lambaid kasvatatakse kõige enam Saaremaal, kus neid oli 2009. a 30. juuni seisuga 13 362, Tartumaal oli 6743 lammast ja Valgamaal 6036 lammast. Kitsekasvatus on enim arenenud Pärnumaal, kus 30. juunil 2009. a oli registrisse kantud 434, Läänemaal 318 ja Saaremaal 244 kitse.

PRIA loomade registri andmetel oli 2009. a 30. juuni seisuga Eestis 6098 veisepidajat (sealhulgas 4759 piimatõugu lehmade ja 992 lihatõugu lehmade pidajat, ülejäänud pidasid mõlemat veiseliiki) ning 1860 lamba- ja 495 kitsepidajat.

Tabel 2. Loomade arv maakondades 2009. a 30. juuni seisuga (PRIA andmeil)

Maakond	Veiseid	Piimalehmi	Lihalehmi	Lambaid	Kitse
Harju	13 314	4956	769	5623	170
Hiiu	4311	789	795	3736	103
Ida-Viru	6131	2217	277	1761	138
Jõgeva	22 084	10 009	289	1815	55
Järva	30 930	14 486	276	2647	95
Lääne	10 782	3313	1320	3490	318
Lääne-Viru	29 971	12 254	808	3365	163
Põlva	14 199	6497	247	4380	90
Pärnu	24 207	10 472	853	4423	434
Rapla	17 185	6370	988	3097	100
Saare	16 386	5992	1197	13 362	244
Tartu	15 021	6384	251	6743	101
Valga	10 222	3779	469	6036	77
Viljandi	17 778	7904	542	4538	106
Võru	10 178	3926	616	5474	163
Kokku	242 697	99 347	9697	70 490	2357

Piimatootmine

Piima toodeti 2009. a I poolaastal statistikaameti andmetel 338 224 t, mis oli 2008. aasta sama perioodiga võrreldes 7612 t ehk 2% vähem. Keskmise piimatoodang lehma kohta oli 2008. a 30. juuni seisuga 3329 kg ja käesoleval aastal samal ajal 3376 kg.

Piimatööstustele realiseeriti 2009. a I poolaastal 300 100 t 4,1%-lise rasva- ja 3,4%-lise valgusisaldusega piima, millest kuulus eliitsorti 56%, kõrgemasse sorti 42% ning I sorti 2%. Piima varuti 4700 t ehk 2% võrra vähem kui eelmise aasta samal perioodil. Kokkuostetud piim moodustas kogutoodangust 89%.

Käesoleva aasta I poolaastal oli keskmine piima kokkuostuhind oluliselt madalam kui eelmisel aastal. Jaanuaris oli piimahind 3798 kr/t, veebruaris 3591 kr/t, märtsis 3302 kr/t, aprillis 3146 kr/t, mais 3091 kr/t ja juunis 3032 kr/t. Kahjuks need kokkuostuhinnad piimatootjaid sugugi ei rahulda ja paljud piimatootjad kaaluvad kahjumiga piimatootmise lõpetamist. Näiteks juunikuul piima varumishind oli 33% väiksem kui eelmisel aastal samal kuul.

Euroopa Liidu üldine piimatootmise tase oli 2009. a esimesel kolmel kuul väiksem kui aasta tagasi, kuid aprillist alates hakkas see uuesti tõusma. 31. märtsil 2009. a

lõppenud 2008/2009. aasta piimakvoodist täitis Eesti esialgsel andmetel 93% (tarnekvoot 600 949 629 kg ja otseturustuskvoot 6 266 392 kg). Sellest kvoodiaastast alates suurendatakse Euroopa Liidu liikmesriikide piimakvoote igal aastal 1% võrra. Eesti tarnekvoot 2009/2010. kvoodiaastal on 656 979 724 kg ja otseturustuskvoot 8 908 590 kg. Piimakvoodisüsteemi rakendamine lõpeb 31. märtsil 2015. a.

Lihatootmine

2009. aasta I poolaastal toodeti tapaloomade ja -lindude elusmassi kokku 53 487 t, mis on 2008. aastaga võrreldes 1221 t ehk 2% võrra vähem (tabel 3).

Tabel 3. Lihatootang elusmassis 2008. ja 2009. aasta I poolaastal (tonnides)

Näitajad	2008	2009	2009/2008	
			+/-	%
Tapaloomade ja -lindude elusmass	54 708	53 487	- 1221	98
sh veistel	13 524	11 409	- 2115	84
sigadel	31 889	31 343	- 546	98
lammastel ja kitsedel	747	543	- 204	73
lindudel	8548	10 192	+ 1644	119

Allikas: ESA, PM

Sealiha. 2009. a I poolaastal oli sealihatootang elusmassis 31 343 t, mis on 546 t vähem kui 2008. a. Lihatöötlemisettevõtte otsid kokku 183 000 siga, liha saadi 14 658 t. Sea lihakeha keskmine mass oli 79 kg. Sealiha osatähtsus liha kogutootangust oli 59%, mis on möödunud aastaga võrreldes sama palju. Sealiha keskmine kokkustuhind oli 25.08 kr/kg.

Põrsaid sündis 2009. a I poolaastal 362 400, seega 11 000 põrsast ehk 3% enam kui eelmisel aastal. Sellest tulenevalt on oodata käesoleva aasta teisel poolel sealihatoodangu mõningast kasvu.

Tabel 4. Prognoositav lihatootang I poolaastal tapamassis (2008. ja 2009. aastal t)

Näitajad	2008	2009	2009/2008	
			+/-	%
Loomade ja lindude tapamass	36 720	36 236	- 484	99
sh veistel	7573	6389	- 1184	84
sigadel	22 641	22 254	- 387	98
lammastel ja kitsedel	351	255	- 96	73
lindudel	6155	7338	+ 1183	119

Allikas: PM

Veiseliha. Lihatõugu veiste üldarv on pidevalt kasvanud ja PRIA registrisse oli neid kantud 2009. a 30. juuni seisuga 33 806 ehk 5836 (+17%) enam kui eelmisel aastal samal ajal. Kõige enam oli aberdiini-anguse tõugu veiseid - 9379, järgnesid herefordid - 8670, limusiinid - 7988 ja

šarolee tõugu veised - 1573. Veiseliha osatähtsus kogu lihatoodangust oli 2009. a I poolaastal 20%.

Vasikaid sündis 2009. a I poolaastal 57 300, mis on 2100 võrra vähem kui möödunud aastal.

2009. a I poolaastal toodeti Eestis veiseliha eluskaalus 11 409 t, mis on 2115 t ehk 16% võrra vähem kui eelmisel aastal. Lihatöötlemisettevõtete poolt kokkuostetud 17 100 veisest saadi 4097 t liha, mis on 203 t vähem kui eelmisel aastal.

Veiseliha keskmine kokkustuhind oli 2009. a I poolaastal 25.88 kr/kg, mis oli 1.74 kr/kg enam kui eelmisel aastal.

Euroopa Liidus 2009. a I poolaastal olid noorpullide ja mullikate turuhinnad alates veebruarikuust langustrendis. Vaadeldes käesoleva aasta juuniku keskmi hindu ja võrreldes neid 2008. a sama kuuga oli langus kõikides kategooriates. Kõige märgatavam oli see (-10,6%) lehmade osas. Keskmised turuhinnad juunikuus olid: noorpullid 48.27 kr/kg, lehmad 36.88 kr/kg ja mullikad 48.66 kr/kg.

Lamba- ja kitseliha. 2009. a I poolaastal toodeti lamba- ja kitseliha elusmassis 543 t, mis on 204 t vähem kui 2008. aastal. Lambaid ja kitsi osteti kokku 1400 ja neist saadi 25,2 tonni liha tapamassis. Lamba- ja kitseliha osatähtsus kogu lihatoodangust on aastaid püsinud 1% piires.

Euroopa Liidu suuremates lambaliha tootvates riikides 2009. a I poolaastal tootmine vähenes ja lambalihahinnad olid 2006.–2008. a keskmisest madalamad. Samal ajal on vähenenud ka lambaliha tarbimine. 2008. a tarbiti Euroopa Liidus inimese kohta 2,8 kg lambaliha. Prognoosid kinnitavad järgnevatel aastatel tarbimise languse jätkumist. Probleemiks on Euroopa Liidu lõuna- ja keskosas paiknevates liikmesriikides ning Rootsisis sinikeelhaiguse laialdane levik.

Linnuliha. Lindude arv oli 2009. a 30. juuni seisuga 1 814 400, mis on 98 500 linnu võrra enam kui eelmisel aastal. Lindude arvukuse kasv on tingitud turusituatsiooni paranemisest ja tugevast reklaamist kasulike linnukasvatustaaduste tarbimise propageerimisel. Kui 2008. a I poolaastal toodeti linnuliha 8548 t, siis käesoleval aastal 10 192 t ehk 1644 t enam. Linnuliha osatähtsus kogu lihatoodangust oli 2009. a I poolaastal 19%.

Käesoleva aasta aprillikuus anti Läänemaal Väike-Lährus käiku uus OÜ Ovolex Martna sugulinnufarm, millesse paigutati üle 25 000 krossi Ross-308 lihatõugu kana ja kukke. Farm toodab haudemune AS Tallegg haudejaama tarvis. Nüüdseks on Eestis lihatõugu kanade haudemunade isevarustuse tase tõusnud 90%-le. Varem oli see vaid 40% piires.

Euroopa Komisjoni hinnangul olid broileriliha hinnad I poolaastal hooajale vastavad, suveperioodil loomulikult veidi kõrgemad kui teistel aastaegadel. EL keskmine broileriliha kokkustuhind oli näiteks juunikuus 174.28 €/100 kg ning Eestis samal ajal 164.97 €/100 kg. Madalate söödahindade tõttu oli 2009. a I poolaastal kasumimarginaal Euroopa Liidus linnuliha tootmisel hea.

Munatootmine

2009. a I poolaastal toodeti meil 83 452 000 muna, mis on 20 977 000 ehk 34% rohkem kui eelmisel aastal. Munatootmise suurenemise peamiseks põhjuseks on jällegi turusituatsiooni paranemine ning uute kaasaegsete lindla-

te käikuandmine Peri POÜ-s ja OÜ-s Sanlind, mis võimaldas munakanade arvu suurendada.

Kui 2008. a I poolaastal saadi kana kohta 133 muna, siis käesoleval aastal samal perioodil kanade munaproduktiivsus oli veidi väiksem – 129 muna.

Euroopa Liidus oli munade keskmine tootjahind juunikuus 110.66 €/100 kg, Eestis 95.15 €/100 kg. Suveperioodiks oli EL-is keskmine munade hind võrreldes märtsikuuga langenud.

VEISED

Suvised vissikonkursid

Pm-mag Tõnu Põlluäär

ETKÜ tõuraamatu- ja aretusosakonna juhataja

nike kommentaarid iga looma kohta on kasulikud ja asjakohased edaspidiste aretusotsuste tegemisel. Hea ja

Saarte Viss 2009. aasta tulemused

Saarte vissikonkurss toimus 17. juunil 15. korda (alates 1994. a, 2001. a jäi taudi-ohu tõttu ära) ja traditsiooniliselt Kuresaare Ametikooli territooriumil Kaarma vallas Upal. Tavaliselt on esitletud Saareja Muhumaa lehma, kuid aeg-ajalt on seka sattunud ka hiidlaste hoolealuseid. Kui esimesel kahel aastal esitleti kaunemaid džörsi (kuni 1998. a) ja maakarja (EK) ning eesti punast tõugu (EPK) lehma, siis alates 1996. a-st ka eesti holsteini (EHF) tõugu lehma.

Läbi aegade on enim veiseid toonud konkursile TÜ Mereranna PÜ, Kõljala POÜ, Rauni POÜ, Hekva OÜ, Kärla PÜ jt ühingud. Korduvalt on talude lehma esitlenud Jaan Keskküla, Indrek Haamer, Arli Saun, Jaan Kiider, Liia Sooäär jt. Tänapäevale tuleb kõiki, kes lehmade ettevalmistamisega tegelevad.

Samuti tuleb tunnustada neid, kes loomaomanikel oma hoolealuseid välja valida aitavad. Esimestel aastatel olid abiks Mai-va Vahe ja Valdur Rauniste, kelle eestvõtmisel konkurss alguse sai. Viimased kaheksa aastat on nõuandeid jaganud piirkonna aretusspetsialist Aive Sonets, kelle õlul on kogu ürituse korraldus. On tuhat pisiasja, mida teha ja mida unustada ei tohi, et üritus hästi laabuks. Suur abi on olnud maakonna veterinaarkeskuse juhust Toivo Jürissonist, kes on aastaid lehmade valimisprotsessis osalenud. Ja on veel ka kohtunikud, kes omal alal asjatundjad – algaastatel Anne Zeemann (EPK), Käde Kalamees (EK) ja Ilmar Kallas (EHF). Alates 2003. aastast hindab EPK lehma Rein Hallik ning 2007. ja 2008. a kutsus EK Selts saarte maakarja hindama soomlase Juha Kantaneni. Tänavu hindas EK lehma emeritprofessor Olev Saveli. Kohtu-

I Eesti maakari – hindas emeritprofessor Olev Saveli			
1.	Ülane 5357666	Näppara x Jyrsky	Liia Sooäär
2.	Oosi-Kari 7165481	Jerti x Jyrsky	TÜ Mereranna PÜ
3.	Kena-Kari 7165818	Jerti x Virti	TÜ Mereranna PÜ
II Eesti holstein – hindas Ilmar Kallas			
A. Esmapoeginud lehmad			
1.	Vifi 7450686	Bertus x Casimir	Kõljala POÜ
2.	Telma 8183620	Benno x Jaco	Kärla PÜ
B. Noored lehmad			
1.	Väänik 7282553	Lancelot x Manter	Kärla PÜ
2.	Hella 6677626	Jorsik x Piper	Kõljala POÜ
3.	Vembu 7065811	Profil x Jaco	Ü Mereranna PÜ
C. Täiskasvanud lehmad			
1.	Viire 3603703	Profil x Starbuk	Kõljala POÜ
2.	Lusti 3466391	Cedric x Herm	TÜ Mereranna PÜ
3.	Viisu 3268865	Cedric x Lenker	Hiumaa Agro OÜ
EHF Viss 2009 Vifi 7450686 Kõljala POÜ			
Reservviss Hella 6677626 Kõljala POÜ			
III Eesti punane – hindas Rein Hallik			
A. Esmapoeginud lehmad			
1.	Sääris 8463289	Cardam x Brapi	Kõljala POÜ
2.	Sirle 8184283	Komty-Red x Bruto	Kärla POÜ
3.	Kirka 8463142	Lichtblick-Red x Hullo	Kõljala POÜ
B. Noored lehmad			
1.	Mallik 7450624	Ascona x Nöösi	Kõljala POÜ
2.	Maiste 7678028	Ascona x Norrbacka	Kõljala POÜ
3.	Eldoraado 6765545	Bruto x Brattbacka	Hekva OÜ
C. Täiskasvanud lehmad			
1.	Saara 2012094	Uffra x Ves	Hiiu Õunakasvatuse OÜ
2.	Liisik 4346623	FYN Aks x Skeie	TÜ Mereranna PÜ
3.	Mert 5166206	Hulkur x Brattbacka	Hekva OÜ
EPK Viss 2009 Mallik 7450624 Kõljala POÜ			
Reservviss Sääris 8463289 Kõljala POÜ			

Foto 1. Saarte Vissi 2009 kolme tõu võitjad (vasakult Vifi, Mallik ja Ülane)
(T. Põlluäär)

tugeva udara, jalgade ja tüübiga lehmad on omanikule ühtlasi ka head piimaandjad.

Aastani 2002 sai tiitli Saarte Viss vaid eesti punast tõugu lehm, kuna neid on olnud saartel ajast aega enam (85–90%). Et aastatega on teistestki tõugudest lisandunud lehmi, otsustati alates 2003. a selgitada välja iga tõu võitjad, kellest valib publik lõpuks Saarte Vissi. Niimoodi ongi tiitel välja selgitatud seitse korda ja viis korda on võitnud EPK lehm, kaks korda EHF lehm. Kellel enim poolehoidjaid, see võidabki, aga tähtsam on tulla tõu võitjaks.

Nende aastate jooksul on üritusel osalenud 542 lehma, kellest 78 on olnud EK või džörsi, 138 EHF ja 326 EPK lehmad (korduvalt osalenuid pole arvestatud). Viiel aastal on olnud üle 40 lehma, kõige enam lehmi (44) konkureeris 2002. a. Viimastel aastatel on aga olnud 35–39 lehma. Enim auhinnalisi kohti (kõik tõud kokku) on võitnud Kõljala POÜ (14 korral), Mereranna PÜ (8) ja Liia Sooääre (7) hoolealused. Enim tiitleid on saanud Liia Sooääre Ürdi, kes on olnud koguni neljal korral EK võitja. Hästi on läinud Kõljala POÜ-l, kelle Viire on kroonitud kahel korral EHF vassiks ja Selli kaks korda EPK reservvassiks, ka tänavused võitjad Mallik ja Säaris on Kõljala lehmad. Jaan Keskküla Dollyl on õnnestunud korra tulla erinevatel aastatel nii EHF vassiks kui reservvassiks. Tõugude võitja ja reservvõitja tiitli on saanud 19 omaniku lehmad.

Tavapärane on väike müügikiosk ja pilli mängib juba aastaid Sulev Mägi. Päeva lõppedes valitakse lisaks kaunimatele lehmadele ka parim esitleja. Juba teist aastat ka-

Foto 2. Säaris EE 8463289 Cardam x Brapi (Kõljala POÜ) Saarte reservvass 2009 esmapoeginute võitja
(P. Kibe)

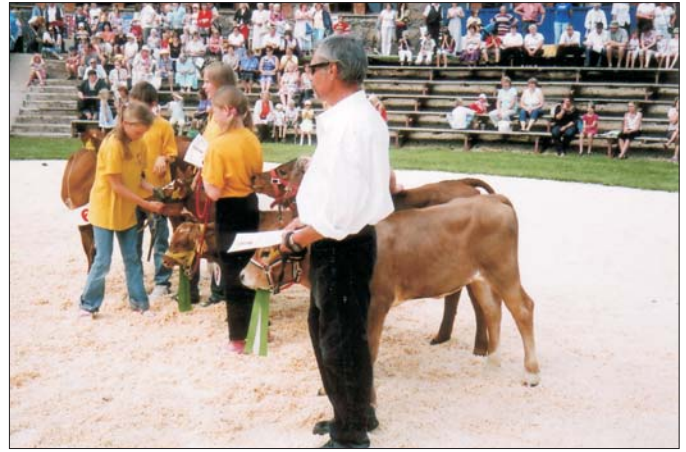

Foto 3. Vasikate konkursi hindasid Ülenurmel lapsed
(O. Saveli)

sutame selle otsuse tegemiseks asjatundlikku žüriid, kus sel aastal olid Maiva Vahe (endine piirkonna aretusspetsialist), Urve Sepp (PÜ Ranna Agro loomakasvatusjuht) ja Eve Kask (endine Hekva loomakasvatusjuht). Parimaks valiti Kaira Kabel TÜ Mereranna PÜ-st. Ka publikul on alati olnud võimalus koos kohtunikega arvata esikolmikuid.

Sel aastal osalesid 11 loomaomaniku 39 lehma (EK 9, EHF 11 ja EPK 19).

Sponsoritele tänu: Kuressaare Ametikool, Värkar OÜ, Taluapteek OÜ, Urrus Invest OÜ, Saaremaa Veterinaarikeskus, Saaremaa Piimatööstus AS, Farm Plant Eesti OÜ, Anu Ait OÜ, Alltech Eesti OÜ, Werol Tehased AS, Eesti Tõuloomakasvatuse Liit ja Jõudluskontrolli Keskus.

Teise juuli, heinamaarjapäeva hommik ei olnud eriti soe ja ilus, kuid päeva arenedes hajusid pilvedki ja oli mõnus ning parajalt soe. Vanarahvatarkuse järgi on heinategu sel päeval isegi keelatud ja tuleb teha teisi töid. Kuid kõik lehmapidajad heinateole ei mõtle, sest on eesti punase tõu vassikonkursipäev. Selle aasta näitus oli juubelihõnguline, sest konkursi peeti juba 20. korda, neist 10. korda Ülenurmel.

Võistlusele oli registreeritud 6 lehmvasikat, 9 tiinet lehmikut ja 55 lehma, kuid nelja lehma ei toodud, seega kokku 66 veist 17 karjast. Kokku esitleti 36 pulli tütreid.

Avamisel tervitasid kokkutulnuid Tartu maavanem Esta Tamm ja põllumajandusmuuseumi direktor Merli Sild. Põllumajandusmuuseum tähistas samal päeval oma 41.

Foto 4. Karolina EE 8186508 Paolo-Red x Taur (Sallasto OÜ)
(A. Juus)

EPK vissivõistluse tulemused

A. Lehmvasikad			
1.	Sirtsu 10581445	Rubert-Red x Julian-Red	Vaimastvere Agro OÜ
2.	Bell 8188618	Joel x VEST Andy	Sallasto OÜ
3.	Kalli 10581667	Rubert-Red x Carmon	Vaimastvere Agro OÜ
B. Lehmikud			
1.	Milda 9094925	Milstrand-Red x Alstron	Tartu Agro AS (Rahinge)
2.	Karolina 8186508	Paolo-Red x Taur	Sallasto OÜ
3.	Milka 9095106	Milstrand-Red x SYD Garant	Tartu Agro AS (Rahinge)
C. ASCONA 42876 tütreid			
1.	Lillik 6746469	ei. Jupi	Kõpu PM OÜ
2.	Aasi 7558894	ei. FYN Aks	Lea Puur
3.	Amore 6683627	ei. Rolle	Heimtali HK OÜ
D. Esmapoeiginud lehmad			
1.	Musti 8285426	Arrow-Red x Mabra	Sallasto OÜ
2.	Keiju 8611574	Arrow-Red x VEST Topp	Eerika Farm OÜ
3.	Kea 9092174	Marionet-Red x FYN Cent	Avo Kruusla
E. Noored lehmad			
1.	Urba 5806850	President-Red x Jupi	Sallasto OÜ
2.	Fiona 6787608	FYN Cent x Rotterdam-Red	Tartu Agro AS (Vorbuse)
3.	Silva 7278150	Zamarra-Red x Nytvar	Sadala Piim OÜ
F. Täiskasvanud lehmad			
1.	Aasa 5281145	Bruto x Meteor	Kõpu PM OÜ
2.	Ripsi 5776863	Julian-Red x Elron	Vaimastvere Agro OÜ
3.	Maasu 5379484	Pengaal-Red x Jasmi	Vaimastvere Agro OÜ
Viss 2009 Aasa 5281145 Kõpu PM OÜ			
Reservviss 2009 Keiju 8611574 Eerika Farm OÜ			

sünnipäeva, mis lisas üritusele veelgi pidulikkust. Endine eesti punase tõu tulihingeline aretaja Anne Zeemann tutvustas äsja ilmunud tõumonograafiat "Eesti punase veisetõu aretus".

Seejärel esitleti lehmvasikaid (hindasid lapsed), tiineid lehmikuid, esmapoeiginuid, noori (II laktatsioon) ja täiskasvanud (III laktatsioon ja vanemad) lehma. Kohtunikuks oli seekord Rootsist farmi pidav Vikinggenetic (Taani-Rootsi ühine aretusorganisatsioon) nõukogusse kuuluv Gunnar Werthen, kelle perekarjas on 150 rootsi

Foto 5. Tiina Rodim valiti parimaks esitlejaks (Palmik EE 6789275 Paolo-Red x Bruto AS Tartu Agro) (A. Juus)

punasekirjut (SRB) lehma. Kohtunik eelistaski SRB-ga sarnast piimatüüpi lehma.

Võitjaid iseloomustas kohtunik kui hea kehaehituse ja seljajoone, tugevasti kinnitunud udara ning hea sõranurgaga lehma. Tihti kõlasid sõnad stiilne, harmooniline ja ilus.

Meeldiva muusikalise tausta lõi 2008. aasta populaarseim laulja Toomas Anni. Põllumajandusmuuseumi näitusi sai tasuta külastada, avatud olid õpikojad (puuvoolimine, sepi-tamine, riiete parandamine jpm), näitused (Eesti punase veisetõu aretuslugu, Maanaiseks sündinud, Raudruuna taltsutajad jne), lastele batuut, näomaalingud, talulapse mängud jm. Näituse nädalal olid laagris pärimusmuusikud.

Esitlejate konkursi žürii koosseisus emeriitprofessor Olev Saveli, Anne Zeemann ning Veterinaar- ja Toiduameti peadirektori asetäitja Katrin Reili kuulutas parimaks Tartu Agro AS Rahinge farmi veiseid esitlenud Tiina Rodimi, kes lõpetas kevadel Eesti Maaülikooli loomakasvatuse erialal.

Aastaid on osalenud konkursil Avo Kruusla Kaska-Luiga talu ja Krootuse Agro AS Põlvamaalt, Järvamaa Kutsehariduskeskus Järvamaalt, Kõpu PM OÜ, Lea Puuri Õunapuu talu, Heimtali HK OÜ, Sallasto OÜ Viljandimaalt, Tiia Parm Võrumaalt, AS Tartu Agro Tartumaalt, Vaimastvere Agro OÜ ja Vaiatu Agri OÜ Jõgevamaalt. Esmakordselt osalesid seitse loomapidajat: Kõljala POÜ Saaremaalt, Põllurada OÜ, Rääbise PM OÜ ja Sadala Piim OÜ Jõgevamaalt ja Eerika Farm OÜ Tartumaalt. Tänu kõigile tehtud töö ja nähtud vaeva eest!

Tänu kuulub ka ürituse toetajatele ja sponsoritele: TÜ E-Piim, Farm Plant Eesti OÜ, Alltech Eesti OÜ, Jõudlus-

Foto 6. EPK reservviss Keiju (Eerika Farmi OÜ), taamal kohtunik Gunnar Werthen (O. Saveli)

kontrolli Keskus, Dimela AS, Werol Tehased AS, Anu Ait OÜ, Remedium AS, Raka Kogumiskeskus, Teknest OÜ ja Eesti Tõuloomakasvatuse Liit. Eriti täname Eesti Põllumajandusmuuseumi rahvast, kellel lasub küllaltki suur koormus ürituse korraldamisel. Tänu ka AS Toitudornile maitsva toidu eest.

Kokkuvõttes on põhjust nende pikkade aastate jooksul tehtu üle rõõmu tunda. Vissikonkursid on olulised eelkõige loomaomanikele, et nad saaksid vaadata näitusele väl-

jalalitud lehma, võrrelda neid omadega, otsustada pakkumises olevate pullide üle, nähes tütreid. Äkki tahetakse järgnevatel aastatel isegi oma loomi näidata. Sellised üritused on vajalikud ja kujunenud kokkusaamise kohaks paljudele, sest saab suhelda, vahetada kogemusi, anda hinnang aretustööle. Loomapidaja vajab tunnustamist ja vaheldust oma igapäevatoole. Neile aga, kellel endil veiseid pole, on see harukordne võimalus näha suurel hulgal piimaandjaid üheskoos.

Eesti punase tõu aretuspullide hinnangud

Pm-mag Tõnu Põlluäär

ETKÜ tõuraamatu- ja aretusosakonna juhataja

Selle aasta viimased hindamistulemused avaldati 18. augustil, järgmised tulevad alles uue aasta alguses. Hinnangu saavad pullid enamasti viie aasta vanuses. Selle aasta 3. hinnangul oli 2002. a sündinud pulle 14, piima- toodangus +786 kg, SPAV 109, 2003. a 8, +929 kg, 111 ja 2004. a 2, +1168 kg, 117. Seega on nooremate pullide hinnad vanematest kõrgemad. Enamuses on šviitsiveresed pullid. Loomapidajad võivad Eestis aretatud pulle siiski julgelt kasutada.

CARRO EPK 359 – Cartoon x Rotterdam-Red (AP50, RH44, TP6) on sündinud AS Tartu Agro karjas 26.12.03. Emal oli väga hea piima rasva- ja valgusisaldus. Carro SPAV väärtus on 123 (+1696; -0,43; -0,15), tema tütaridel on hea SSAV (105). Tütarde järgi parandab Carro nii tüüpi, udarat kui ka jalgu (107; 106; 110). Üksiktunnuste järgi parandab eelkõige suurust (108), laudja sirgust (105) ja sõranurka (106). Et Carro tütaridel on sageli püstine jalg, on seegi positiivne, sest paljude EPK pullide (Nöösi, Nopea, Gnien, Toppu jt) tütaridel on probleem saabeljalgsusega. Seega positiivne pull kõikide tähtsate tunnuste parandamiseks.

CARDAM EPK 361 – Cartoon x Rotterdam-Red (AP58, RH31, TP11) on Carro lähisugulane, kes sündis AS Tartu Agro karjas 01.02.04. SPAV 122 (+1495; -0,18; -0,12), SSAV ainult 86. Paaridevalikul tuleb arvestada SSAV madalat väärtust. Samas on Cardam vaieldamatult üks parimaid tüüpi (110) ja jalgade (120) parandajatest pullidest. Parandab nii suurust (108), kere sügavust (108) ja laudja sirgust (105). Cardami tütaridel on tugevad jalad, pisut püstisemad. Halb on eesudara kinnitus (87).

CARMA EPK 360 – Cartoon x OJY Mabru (AP69, TP31). Järgmine Cartooni poeg, kes sündis OÜ Põlula Katsefarmis 04.01.04. Tema ema Sirel oli väga produktiivne, lisaks ülikõrge piima valgusisaldus (2–11058–4,12–3,82). Carma SPAV väärtus on 112 (+840; -0,31; +0,03) ja SSAV 100. Carma parandab taas kõiki tähtsaid aretustunnuseid, eriti kõrge on jalgade (122) ja tüübi hinnang (120). Üksiktunnuste alusel parandab ta oma tütarde suurust (117), kere sügavust (113), eesudara kinnitust (110), tagaudara kõrgust (108), udara kesksidet (112) ja udara põhja kõrgust (119). Samuti on ka Carma tütaridel püstine jala asetus.

BERMON EPK 345 – Bergamo-Red x Hansmoen (RH50, NRF22, TP12, SRB9, AY6). Bermon sündis 06.06.03 Haage Agro OÜ-s. Bermoni tütreid on piimakad, SPAV 116 (+1487; -0,58; -0,19), esimese laktatsiooni tütarde toodang oli 7407–4,13–3,37, SSAV 103. On positiivne nii tüüpi (111) kui ka udara hinnete poolest (110). Väga hea suuruse (112), kere sügavuse (114) ja laudja laiuse (117) parandaja. Negatiivseks on tagaudara kõrgus (77) ja sõranurk (89). Pull neile aretajaile, kes tahavad kasutada punasekirju holsteini veresust.

AKSTO EPK 349 – FYN Aks x Bruto (RH36, TP31, NRF14, SRB11, AP8). On sündinud 31.07.03 Põlula katsefarmis. Emal taas väga kõrge piima valgusisaldus (3,63), mille ta on pärandanud ilmselt ka oma järglastele, kuna Aksto tütarde I laktatsiooni toodang on 6303–4,37–3,55. Aksto tütaridel on ka väga hea SSAV (109). Välimiku hinnatelt keskpärane pull, kuid reeglina positiivsete hinnetega, millest esile tõstmist väärib eesudara kinnitus (112). Miinuseks on pehme sõrgats (88).

Foto 1. Aksto EPK 349

(P. Padrik)

Samuti on sperma pakkumise nimekirjas juba varem tunnustatud pullid, nagu Bruto, Safor, Aksen jpt, samuti RH100 pullid. Tavaliselt on levinud arvamus, et kui RH pulle kasutada, siis saavutatakse kohe edu. Tihtipeale aga kasutatakse pulle valimata, sest RH pullide kasutamisel ei pea alati põlvnemist jälgima, kuna neil on see EPK pullidest erinev. Kuid aretusväärtuse arvestamine on pulli valikul primaarne. Praeguseks on hinde saanud 2003. aastal Hollandis sündinud ja Eestisse ostetud RH noorpulid Marathon-Red, Marionet-Red, Kodel-Red, Rubert-Red ja Paolo-Red. Neist Marionet on praegitud madala

aretusväärtuse tõttu ning Kodelgi on karjast välja läinud ja sperma on otsas.

MARATHON-Red EHF 6361. SPAV on EPK tütarde alusel 116 (+1306; -0,03; -0,03) hea, kuid pakkumises on viie EPK pulli SPAV tema omast kõrgem. Piimatoodangu parandamiseks ta siiski sobib. Kuid SSAV väärtus on vaid 81, ka sigivuse indeks (SGAV) on Marathonil usaldusväärselt (76%) väga madal, vaid 78. EHF tütardele on halvendanud välimikku (tüüp 91, udar 88 ja jalad 89), mis taaskord näitab, et RH pullide kasutamine eesti holsteini aretuses ei ole mõttekas. EPK lehmadel on Marathon parandanud suurust (116), kere sügavust (109) ja laudja laiust (110), halvendab aga laudja sirgust (115), sõranurka (66) ja sõrga (81) ning eesudara kinnitust (89).

KODEL-Red on parandanud EPK tõus mitut tunnust. Tema spermat saadaval enam ei ole, siis leppigu aretajad teadmiseks, et Kodel oli hea pull.

PAOLO-Red EHF 6365 tütarde SPAV on EPK tõus tagasihoidlik 105 (+904; -0,5; -0,05), SSAV 99. Samas on ta välimiku parandajana väga hea. Tal on suured (109),

sügava rinnaga (122) ja laia laudjaga (123) tütreid. Samuti on tütardele normaalne jalgade asetus (101) ja sõranurk (103). Udara tunnustest on enam parandanud eesudara kinnitust (112), tagudara kõrgust (109) ja udara keskset (109). Seega on Paolo-Red pakutavatest RH pullidest parim, kes sobiks EPK lehmade parandamiseks.

RUBERT-Red EHF 6364 on saanud hinde vaid EHF tütardele, mistõttu ei pea esialgu vajalikuks teda soovitada.

Praegu töötab JKK välja uut indeksi, mis näitab surnult sündide ja poegimiskerguse indekseid, mis koondatakse hiljem poegimisindeksiks. See on väga vajalik näitaja just majandusotsuste tegemiseks, sest keegi ei taha kaotada sündides vasikaid ja poegimisel lehma. Esialgsed tulemused RH pullide jaoks ei ole head, kuna neil esineb enam surnult sünde ja raskeid poegimisi kui EPK pullidel. Siinjuures tuleb rõhutada, et märgitaks kindlasti ka vasika suurus sündimisel ja võimalikud komplikatsioonid (vetabi, keisrilõige jms) ning määrataks adekvaatselt surnult sündid. Nii saame hiljem ka täpsemad indeksid.

20 aastat taasasutatud Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi

Pm-mag Käde Kalamees
EK Selts

Käesoleva aasta 14. oktoobril täitub Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi (EK Selts) taasasutamisest 20 aastat. Ajalugu näitab, et kui ei ole oma tõuaretusorganisatsiooni, siis kipub ka aretustöö soikuma ja kui organisatsioonis valitseb suur ühtekuuluvustunne, saadakse ka raskematest aegadest üle.

Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi (EK Selts) asutamiskooosolekul võeti vastu seltsi põhikiri ja valiti seitsmeliikmeline juhatus. Juhatuses esimeheks valiti Arnold Prints ja seltsi sekretäriks-eriteadlaseks Ain-Ilmar Leesment. Esimese EK Seltsi juhatuse koosseisu kuulusid Raio Dello, Valentin Sooberg, Ivo Alvet, prof Ülo Oll ja Vaike Jõemetsa ning auliikmena Mihkel Kallaste. Paljudel asutajaliikmetel oli soov muretseda oma majapidamisse maakarja lehma. Et aga 1989. a olid jõudluskontrollis ainult seitsme majapidamise maatõugu lehmad, tuli koostada nimekiri maatõugu veiste soovijatest.

Piiratud arvu maatõugu veiseid said müüa Pärivere, Vahenurme (hilisem Maima OÜ) ja L. Pärna nimeline kolhoos (hilisem Saviangu UÜ). Seega oli EK Seltsi esimeseks ülesandeks maakarja kasvatavate majapidamiste arvu suurendamine ja samas ka tõuaretustöö tõhustamine.

Hoogustus ka seltsitegevus. Hakati korraldama seltsi suvepäevi, esialgu ühepäevaseid ja 1996. a alates kahepäevaseid, kus arutati koos tehtut, vaadati maakarja loomi ja seati suundi tulevikuks. Algul toimusid suvepäevad suuremates maakarja farmides: 1990. a Pärivere sovhoosis, 1991. a Maima OÜs, 1992. a Milvi Reinemi Koordi

talus, 1993. a Lanksaare talus, 1995. a Kurgjal C. R. Jakobsoni talumuuseumis.

Edenes kirjategevus eesti maakarja küsimustes. 1989. aastal koostas Käde Kalamees diplomitöö Pärivere maakarjast. 1990. a suvepäevadeks valmis Ain-Ilmar Leesmenti "Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi tegevus ja meenutus 1990. a suvepäevaks." Käsitluses oli lühidalt käsitletud maakarja aretuse ajalugu alates 1920. aastast, mil asutati Eesti Maakarja Kasvatajate Selts. Edasi tuli EK Seltsi põhikiri, kus oli kirjas seltsi eesmärk ja ülesanded, seltsi liikmete õigused ja kohustused, seltsi tegevuse juhtimine. Viimase punkti all käsitleti üldkooosolekute ja juhatuse osa seltsi töös ja juhtimises. Veel oli juttu revisjonikomisjoni ülesannetest, seltsi vahenditest ja seltsi tegevuse lõpetamise korrast. Põhikirjale olid alla kirjutanud juhatuse liikmed. A.-I. Leesmenti töös oli koopia Eesti NSV Põllumajandusministeeriumi kolleegiumi

Foto 1. EK Seltsi juhatus 2008. aastal

(K. Kalamees)

otsusest registreerida Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi põhikiri.

Et eesti maatõu aretuses oli vaja veel kord kasutada sisestavaks ristamiseks džõrsi tõugu, siis on A.-I. Leesmenti töös peatükk "Džõrsi tõu kasutamisest – „veretilga lisamisest“ eesti maakarjale", mille on kirjutanud K. Kalamees. Lisatud on ka tabel džõrsi tõu piimatoodangu kohta Taanis 1977–1988. Et ka Eestisse osteti 1990. a džõrsi pullide spermat, loodeti selle kasutamisega maatõule juba 1994. aastal häid veiseid saada.

Töös on antud veel ülevaade eesti maatõu sugulavade toodangutest 1930–1939 ja sugulavade võistluste tulemustest ning A.-I. Leesmenti meenutus Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsi viimasest suvepäevast 28. juulil 1940. a Päriveres Jüri Hanseni talus ja Mihkel Siimu Luha talus. Käsikiri lõpeb Peeter Kalliti elulooga (Leesment, 1990).

Esmakordselt märgiti tõuraamatusse ka individuaallemapidajate lehma (Sooberg, Metsaots). Rõhutati, et tõuraamatusse tuleb loomi valida väga hoolikalt. "Erilist tähelepanu peale toodangu tuleb omistada pikale elueale, tugevale tervisele ja laitmatule udarale. Arvatavasti ei ole mõtet võtta tõuraamatusse I laktatsiooni alusel, kuna toodanguvõime pole veel välja kujunenud ja küllalt sageli jääb see lehma ainukeseks toodanguks. Tõuraamatu lehm peaks olema ikkagi kogu talupere huvi objektiks" (Leesment, 1990).

Tõuloomade ost-müük on pärast seltsi taasasutamist järsult elavnenud. Päriveres sovhoosi maakarjast müüdi 1989. a oktoobri- ja detsembrikuul ligi 50 lehmikut talupidajatele ja individuaallemapidajatele. Rõhutati, et kõik lehmikud tuleb üles kasvatada lehmadeks, sest maatõugu veiste ostusoo oli suur.

1991. a loodi suhted ka rootsi punase nudi veise tõuaretusorganisatsiooniga eesotsas Tom Rydstromiga. Rootsi talunikud külastasid 1991. a sügisel Päriveres, Maima ja Mereranna POÜ-d. Sellest tekkis tihedam side Karl-Gustav Hedlingiga, kes kinkis 1992. a Ain-Ilmar Leesmentile norra päritolu rootsi punast nudi tõugu pulli Friipe EK 170, kelle spermat kasutati alates 1994. a laialdaselt maakarjas sugulusaretuse vältimiseks. Rootsi punane nudi veis on eesti maatõugu veise sugulastõug, sest rootsi punase veise aretuskomponendina on kasutatud ka läänsoome tõugu (Rödkulle..., 2000).

1992. a valiti uus EK Seltsi juhatus, kuhu kuulusid Arnold Prints, Ain-Ilmar Leesment, Mihkel Kallaste, Arno

Vaher, Valentin Sooberg, Uno Laur, Ülo Oll, Liia Sooäär, Milvi Reinem ja Vilja Alamaa.

1994. a oktoobris valiti EK Seltsi juhatuse esimeheks Mihkel Kallaste. Ain-Ilmar Leesment loobus oma kohast ja pühendus täielikult Lanksaare kodutalu taastamisele. Juba 1914. a oli Lanksaares maatõugu katsekari ja hiljem sugulava. Talu peremees Kaarel Leesment oli EK Seltsi esimese koosseisu juhatuse liige. A.-I. Leesment muretses 1993. a esivanemate tavadid järgides pulli ja 19 maakarja lehma. 1995. a võeti EK Seltsi maakarja tegevspetsialistina tööle Käde (Leesment) Kalamees, kelle esimeseks ülesandeks oli seltsi põhikirja täiustamine ja kaasajastamine.

Koostöös prof Rein Teinbergiga anti FAO-le andmed eesti maakarja kui ohustatud tõu kohta. Alates 1993. a on eesti maakari kantud raamatusse "World Watch List for domestic animal diversity", kuhu kuuluvad kogu maailma koduloomade ohustatud tõud ja liigid. Et maatõugu veiseid oli suhteliselt vähe uuritud, valmis Käde Kalamehel 1995. a magistr töö teemal "Sööda ning selle energia ja proteiini väärdamisest eesti maatõugu lehmadega korraldatud katsetes." Selle töö põhjal võis järeldada, et eesti maatõugu veis on hea söödaväärdaja ja tulemused ei jää alla eesti punasele tõule (Kalamees, 1995).

Nüüd tuli uuesti hakata reklaamima, et maatõugu tasub pidada ja aretada. Tõu ülevaateks ja edasiste aretusplaanide tegemiseks pidi tegevspetsialist üle vaatama kõik jõudluskontrollis olevad maatõugu lehmad kui ka teadaolevad lehmad, kes ei kuulunud jõudluskontrolli. Neile, kelle loomad ei olnud jõudluskontrollis, selgitati selle vajalikkust ja anti nõu sperma valikul. Et ühistutes hakkas asi allamäge minema, kujunes maatõu aretuskeskuseks Lanksaare talu, kes saavutas tõufarmide ülevaatusel 1995.–1998. a I klassi ja 1999. a eliitklassi tõufarmi nime. Lanksaarest on aastatel 1995–2004 saadud tõuaretuseks 19 tõuraamatupulli. Tasapisi tõufarmide arv suurenen (1990. a – 4 ja 1999. a – 12) ja kujunesid välja tublid maatõu aretajad. EK Seltsi moodustamise järel stabiliseerus maatõugu lehmade arv: 1990.–1996. a 550–570 lehma.

Eesti iseseisvumisega tulid tagasilöögid põllumajanduses, millest ei jäänud puutumata ka eesti maatõug. Toodanguandmed langesid kuni 1995. aastani tingituna peamiselt söötmise halvenemisest. Et aretuslikult suurendada maatõugu lehmade piimaandit, otsustati uuesti importida läänsoome parimate pullide spermat. Nii osteti 1995. a 300, 1997. a 550 ja 1999. a 300 spermadoosi. Samal ajal aga olid kasutusel ka oma maatõugu pullid. Sellega tekkisid koostöösuhted soomlastega.

Suuremate farmide likvideerimine või loomade arvu vähendamine pani mõtlema, kuidas säilitada maatõugu. Üheks võimaluseks on maatõugu veiste embrüote sügavkülmutamine ning suuremate maakarja farmide lehma on geneetiliselt uuritud. Sirje Värvi (1999) selgitas magistr töö "Eesti maakarja geneetiline struktuur" harvaesinevate alleelidega lehmad ja maatõule omaste tüüpiliste alleelidega lehmad. Embrüoid hakati sügavkülmutamiseks varuma 1998. a.

Koostöös Riho-Jaak Sarandiga alustati 1998. a maatõugu lehmade piimauringud. Eesti Maaviljeluse Instituudis Sakus katsetati mikrobioloogilaboris maatõugu ja hols-

Foto 2. Saarte maakarja viss 2009 Ülane, omanik Liia Sooäär Uustla talust (K. Kalamees)

teini lehmade piima sobivust juuretisega hapupiima, jogurti ja juustu tootmiseks. Tulemused olid märgatavalt paremad eesti maatõugu lehmade piimatoodetel. Samal aastal degusteerisid Jäneda talupäevadel maatõugu lehmade piimast juuretisega valmistatud hapupiima 68 ankeeditäitjat, kellest 66 tunnistas selle väga heaks. Vastajate hulgas oli ka 6 välismaalast.

EK Seltsi suvepäevad toimusid 1996. a Muhu- ja Saaremaal, 1997. a Lahemaal, 1998. a Soomes ja 1999. a Hiiu- maal. Igal aastal toimub aruandekoosolek, kus EK Seltsi juhatuse esimees ja tegevspetsialist annavad ülevaate nii seltsi tegevusest kui tõuaretustööst, kinnitatakse uus töö- plaan ning otsustatakse uute liikmete vastuvõtmine ja liik- memaksu võlglaste väljaarvamine.

Üldkoosolekutele on alati kutsutud ka külalisesinejaid, kelle huvitavad loengud on leidnud elavat vastukaja. Igal aastal peetakse 3–5 seltsi juhatuse koosolekut. 1998. a vali- tit seltsi juhatuse esimeheks Heldur Hiis ning juhatuse liikmeteks Käde Kalamees, Ädu Leesment, Vilja Alamaa, Liia Sooäär, Milvi Reinem, Mihkel Kallaste ja Valentin Sooberg. Sama koosseis valiti tagasi 2001. a.

Heitliku põllumajanduspoliitika tõttu tuli maatõugu veiste päästmiseks teha jõupingutusi. 1997. aastal hakati maksma piimalehmade toetust teatud toodangutaset ületa- nud ettevõtetele. Selle juures kannatas aga eesti maatõug, sest ei arvestatud tema omapäraga, kus väiksema piima- toodangu juures oli kuivainesisaldus suurem. Just arvuka- ma maakarjaga ühistud jäid toetustest ilma. EK Seltsi pöördumisi põllumajanduse otsetoetuste komisjonile, riigikogu maamajanduskomisjonile jt ei aktsepteeritud.

Nii likvideerus 1999. a Saviaugu ÜÜ, kust 54 lehmast päästeti 20 lehma ja 20 mullikat. Neist 20 lehmale ja 10 mullikale sai uueks koduks Aino Natka Ridala farm Lää- nemaal. Kahjuks aga ei pääsenud seegi farm pankrotist ja nii tuli 2000. a oktoobris jällegi otsida neile uusi omanik- ke, seekord päästeti 19 veist. Omanikku vahetas ka Mai- ma OÜ maakari, uueks omanikuks sai Kristo Vahenurm Halinga vallast. Samuti vähenes märkimisväärselt Karu Piima (endine Pärivere) maatõugu lehmade arv.

2001. a kevadeks jõudis järjekord ka maakarja aretus- keskuse, Lanksaare talu kätte. Talu kasutuses olnud hei- namaade oksjonile panek viis Lanksaare olukorda, kus kari tuli likvideerida või leida majapidamisi, kuhu maa- tõugu veised ajutiselt kolmeaastase kasutuslepinguga kostile anda kuniks Lanksaare maad saavad parandatud ja uuendatud. Nii paigutati üle vabariigi 17 majapidamisse 52 Lanksaare talu maatõugu veist. Nendest 17 viidi 2002. a Arvo Veidenbergi Pajumäe tallu, kus valmistatakse ka tööstuslikult piimatooteid. Samuti pandi Lanksaare talu maatõugu veistega alus intellektipuudega ja erivaja- dustega inimeste külakogukonna Pahkla Camphilli küla Farmi OÜ maakarja tõufarmile, kus 2008. aastal oli 11 maatõugu lehma ja sama palju noorloomi.

2000. aasta oli maatõule helgeim. EK Seltsi esmasuta- misest täitus 80 aastat. Tänu Tõuaretusinspektsiooni poolt eraldatud suuremale toetusele sai selts tähistada vääri- lise oma juubelit Väandras. Üle pika aja ilmus “Eesti maa- karja tõuraamat 1990–1999.” Töötati välja EK seltsi logo ja taastati seltsi lipp. Trükiti seltsi tutvustav voldik ja es- makordselt said eesti maatõugu lehmad riigilt ohustatud tõu toetust lisaks piimalehma otsetoetusele. See sai teoks

tänu riigikogu liikme Jaanus Männiku eestkostele, kes võttis EK Seltsi pöördumisi tõsiselt ja on aidanud seltsi ka järgnevatel aastatel. Eesti maatõugu veis on kantud vaba- riigi valitsuse 30. jaanuari 2001. a määrusega nr 42 ohus- tatud taimesortide ja loomatõugude loetellu.

Juubeliürituseks valmis koostöös Ago Ruusiga 45-mi- nutiline film maakarjast “Ilus, armas, nudi”. Filmi tege- mist sponsoreeris Pärnu Maavalitsus 10 000 krooniga, mistõttu sai eestikeelsele variandile lisaks teha ka inglis- keelse.

Alates 1995. a-st hakati tublimatele andma tänukirju, kuid 2000. aastal taastati Eesti esimese iseseisvusaja blan- kett. 2000. a suvisel seltsi üritusel Lanksaares õnnistati seltsi lipp ja korraldati lipulaulu konkurss. Samuti valiti Lanksaare Viss 2000, kelleks sai lehm Nipsi 6744.

Eduka 2000. a lõpetas EK Seltsi embrüoprojekti rahas- tamine ühistulise ettevõtluse toetustest. See võimaldas jätkata embrüote võtmist sügavkülmutuseks, kahel aastal kokku 22 embrüot. 2006. aastaks oli sügavkülmas 13 maatõugu lehmalt 103 embrüot.

Suvepäevad olid 2001. a Kihnu saarel, 2002. a Matsalu looduskaitsealal, 2003. a Viljandimaal, 2004. a Rapla- maal ja 2005. a Kurgjal. Viimastel aastatel on toimunud kevadised või sügised juhatuse koosolekud suuremates maatõufarmides – 2002. a mais Kristo Vahenurme talus ja 2003. a juunis Milvi Reinemi Koordi talus, 2004. a sügisel Kurgjal C. R. Jakobsoni Talumuuseumis, 2005. a kevadel Kristo Vahenurme talus ja sügisel Liia Sooääre Uustla tal- lus.

Seltsi tegevspetsialist Käde Kalamees on tutvustanud alates 1995. a eesti maatõugu nii ajakirjanduses, teadus- konverentsidel kui vabariiklikel näitustel (igal aastal 3–4 näitust), avaldatud on 117 populaarteaduslikku ja teadus- likku kirjutist maatõu kohta (EK Seltsi koduleht www.maakari.ee)

Selts koos Nigula looduskaitsealaga osales aastatel 2003–2005 hollandlaste projektis “*Action Programme Nature Conservation Central and East Europe*” ja sellega seoses oli võimalik jätkata embrüoprojekti. See viidi läbi kahes suurimas maakarja farmis embrüosiirdamiste teel paremate lehmade järglaste arvu suurendamiseks ning ühest farmist võeti kahelt lehmalt embrüod sügavkülmu- tamiseks. Samuti toetas projekt teaduskonverentsidel esi- nemist ja EK Seltsi liikmete tegevust.

Foto 3. Maakarja viss 2009, Heidi (sünd Vahenurme talus) Eerika Farm OÜ (K. Kalamees)

Otsustati jätkuvalt importida Soomest läänesoome tõu spermat (2001. a 300 doosi ja 2002. a 900 doosi). Sihikindel iga-aastane oma pullide valik (1990–2009 on valitud 102 maakarja aretuspulli) on vältinud sugulusaretust ja suurendanud kõiki piimajõudluse näitajaid. 1998. a kinkis Tom Rydström Lanksaare talule rootsi punast nudi tõugu pulli Quatro EK 201, keda on Eestis kasutatud sugulusaretuse vältimiseks.

Kõikide jõudluskontrolli all olevate maatõugu lehmade seemendamiseks on soovitatud erinevate pullide spermat, seda on eesrindlikumad karjaaretajad ka arvestanud ja saanud küllalt häid tulemusi. Et ohustatud tõu toetust saab ainult tõuraamatusse kantud maatõugu lehma ja üle kuue kuu vanuse lehmiku eest, kellel on teada põlvnemine kolme põlvkonna ulatuses ja jõudluskontrolli andmebaas ka seda kajastab, on tegevspetsialisti pidev töö lehma tõuraamatusse võtta, andmebaase jälgida ja vajadusel neid korradada või parandusi teha.

Eesti maatõu aretuses oli 1990-ndatel aastatel kasutatud nii rootsi punast nudi tõugu kui džörsi tõugu, seepärast viidi 2000. a läbi analüüs 1997.–1999. a tõuraamatusse võetud lehmade põlvnemisest lähtuvalt. Moodustati 10 erineva veresusega rühma. Analüüsist selgus, et maatõu (EK) paranduseks kasutatud džörsi (Dž) ja rootsi punane nudi tõug (SKB) suurendasid oluliselt nii piimatoodangut kui piima rasva- ja valgusisaldust ning esimese laktatsiooni tulemuste põhjal osutus parimaks kolme tõu kombinatsioon (50SKB + 25Dž + 25EK). Hästi mõjus rootsi punase nudi tõu kasutamine eesti maatõu välimikule, suurendades kehamassi, kuid džörsi tõug vähendas seda. Seega mitme sugulastõu oskuslikul kasutamisel on viimase 15 aastaga välja kujundatud küllalt hea piimaanniga eesti maatõug, mida kinnitavad Lanksaare ja eriti Põlula katsefarmi tulemused (Kalamees, 2007).

Lanksaare talu maatõugu lehmad püstitasid Põlula katsefarmis tõu rekordid. Uuni 156 lüpsis 305 päevaga 9502 kg piima, piima rasvasisaldus oli 3,87%, valgusisaldus 3,22% ning rasva- ja valgutoodang 674 kg teisel laktatsioonil. Suurim päevatoodang oli 42,7 kg. Uiu 162 piima rasva- ja valgutoodangurekord 737 kg saavutati 1. laktatsioonil. Põlula katsefarmi 1. laktatsiooni tulemuste põhjal on selgunud, et võrreldes teiste tõugudega on maatõugu lehmade piim paremini laapuv ja kalgend tugevam ning seetõttu saab sellisest piimast paremaid piimatooteid, kusjuures ka juustu väljatulek on suurem. Sama tendentsi kinnitasid ka 2002. a valminud Rita Riga ja Eti Musta bakalaureusetööd, milles uuriti eesti maatõugu lehmade piima põhikomponentide sisaldust ja laapumisomadusi talvekuudel Jüri Simovarti Palu talus. Võrdluseks oli sama talu holsteini tõugu lehmade piim (Kalamees, 2007).

Eesti maakarja säilitamise ja tõuaretustöö paremaks juhtimiseks töötas käesoleva artikli autor ja seltsi juhatus välja 2003.–2004. aastal eesti maakarja säilitus-aretusprogrammi 2004–2012. Parandusi tegid Veterinaar- ja Toiduameti põllumajandusloomade aretuse osakonna geneetiliste ressursside büroo peaspetsialistid U. Kaasiku ja M. Tuimani ettekirjutusel. Eesti maatõu aretus- ja säilitusprogramm võeti vastu EK Seltsi üldkoosolekul 23. märtsil 2004, kus valiti ka EK Seltsi uus juhatus koosseisus Heldur Hiis (esimees), Käde Kalamees, Annika Ve-

denberg, Taimi Vahenurm, Kaia Lepik, Liia Sooäär ja Valentin Sooberg.

2005. aasta algas EK Seltsile rõõmusõnumiga, sest esmakordselt ületas eesti maatõu keskmine piimatoodang 4000 kg künnise: 537 aastalehma kohta 4239 kg piima, milles 4,70% rasva ja 3,41% valku ning rasva- ja valgutoodang kokku 344 kg. Eesti maatõu toodang võiks olla veelgi suurem, mida Põlula katse ka kinnitas, kuid kahjuks ei ole paljudes farmides suurema toodangu saamiseks söötmine korras.

Tähtsündmuseks kujunes veel 2005. a Eesti vanima lehma Ööda 23. sünnipäev Tartu suurloomakliinikus. Eesti vanimat lehma käis uudistamas ja õnnesoove üle andmas umbes 60 inimest. Asjakohane artikkel ilmus Maaülikooli veergudel Juhani Püttsepa sulest. Veterinaarmeditsiini ja Loomakasvatuse Instituudi korraldatud sünnipäev väärtustab eesti maatõugu kui meie oma kohalikku tõugu.

Elus aga on tihti nii, et rõõmudele järgnevad peatselt ka tagasilöögid. 2005. a jaanuaris tegi Veterinaar- ja Toiduameti geneetiliste ressursside büroo ohustatud tõugude peaspetsialist Urve Kaasiku ettekirjutuse, et eesti maakarja tõuraamatu põhiosast tuleb välja arvata läänesoome ja rootsi punase nudi pullide järglased. Seda põhjendati Euroopa Liidu nõuetega, mis hakkasid kehtima 1. maist 2004. Sellega oleks need veised jäänud ilma ka ohustatud tõu keskkonnatoetusest.

Juba 1910. aastast on läänesoome tõugu kasutatud eesti maatõu aretuskomponendina, nüüd äkki tunnistati see esmakordselt võõrtõuks. Päring Soome kinnitas, et nemad pole oma ohustatud tõugudega nii rangelt toiminud ja kasutasid üleminekuperioodi. Seetõttu ei tunnistanud ka EK Selts nii ranget lähenemist maakarja tõuraamatusse. Sellele järgnes aga Veterinaar- ja Toiduameti poolt EK Seltsi tõuraamatu pidamise peatamine.

Raskes olukorras tuli EK Seltsile appi Eesti Tõuloomakasvatuse Liit eesotsas president prof Olev Saveliga ja FAO esindaja Ilmar Mändmets. Mitmete kirjavahetuste ja nõupidamiste tagajärjel leiti lõpuks kompromiss. Lepiti kokku, et alates 2.05.2005 ei ole soovitatav läänesoome tõugu pullide spermat kasutada, sest pärast 20. veebruari 2006 sündinud järglased loetakse ristanditeks ja ohustatud tõu keskkonnatoetust ei saaks. Edaspidi lubatakse ainult Veterinaar- ja Toiduameti loal (nagu ka aastatel 1996–2002) ja eriprogrammi alusel kasutada sugulastõugusid (läänesoome, rootsi punane nudi jt).

Seekord maatõukasvatavad ei pidanud rahaliselt kannatama ja tõuraamatu pidamisel polnud tagasiulatuvat mõju. Tagasi anti ka luba tõuraamatu pidamiseks. Otsused käivad ühest äärmusest teise. Läänesoome pullide ulatuslik kasutamine maakarja aretuses oli Veterinaar- ja Toiduameti eelkäija Tõuaretusinspektsiooni käsk. Pärast neid sündmusi on EK Seltsi ja Veterinaar- ja Toiduameti koostöö toimunud rahumeelselt. 2006. a kinkis Ukraina Katoliku Kiriku filiaal Eestis EK Seltsile pühitsetud ikooni.

1995. aastast hakati osa võtma tõuloomaanäitustest ja konkurssidest. Esmakordselt valiti 1996. aastal Saaremaal kaunim maakarja Saarte Viss ja alates 2003. aastast valitakse Ülenurme põllumajandusnäitusel kaunim maakarja lehm Maakarja Viss.

Et Eesti riigi aretustoetus ei ole võimaldanud täita kõiki vajadusi, on EK Selts osalenud mitmetes projektides ja

Tabel. EK Seltsi liikmete karjad (1. jaanuari seisuga)

Näitaja	1990	1995	2000	2005	2006	2008	2009
Liikmeid	68	70	157	196	198	185	192
Aastalehmi*	566	555	443	538	537	514	517
Majapidamisi*	7	63	135	172	167	116	127
sh >4 lehmaga	4	6	24	24	32	28	32
Tõufarme	4	6	12	22	21	22	22
Tõufarmis lehmi	523	260	176	303	306	324	314
Põlvnemistunnistuste väljastamine	50	26	60	95	83	86	111
Piimatoodang, kg	3430	2937	3836	4239	4524	4469	4748
Rasva %	4,43	4,41	4,70	4,70	4,59	4,58	4,54
Valku %	3,32	3,30	3,34	3,41	3,44	3,38	3,41
Riigi toetus kr/veis	–	–	1035	2713	2713	3070	3070

* – jõudluskontrolli all

maakarja lehmadega teaduskatsetes (Põlula ja Lanksaare talu söötmiskatsed, Simovarti talu lehmade piima laapuvuskatsed). Projektidest saadud rahaga on suudetud ellu viia maakarja säilitamiseks, aretamiseks ja propageerimiseks vajalikke tegevusi: sügavkülmutatud 103 maakarja embrüot ja sündinud embrüoveised, Hollandi projekti rahastamisel koos Nigula LK alaga avati Kaubarus suurte rohusööjate vaateplatvorm koos maakarja- ja looduskaitsealase stendiga, samuti osteti kolme majapidamisse maakarja veiseid, MES-i projektide rahaga on saadud rohkem esitleda maakarja erinevatel põllumajandusnäitustel ja 2007. ja 2008. a on kutsutud Soomest Saaremaa näitusele maakarja hindajateks geneetikateadlane dr Juha Kantanen ja Kalle Saastamoinen. Samuti on MES-i projektide rahaga välja töötatud 2007. a Jõudluskontrolli Keskuses fotoga varustatud maakarja lehma tõuraamatukaardid ja valmis EK Seltsi koduleht www.maakari.ee. KIK-i projekti toel trükiti 2007. a eesti maakarja monograafia „Eesti maakarja arengulugu“ (328 lk). Raamatus on kajastatud kõik maakarjaga seonduv: nii ajalugu, teadusuuringud kui analüüsid, teksti ilmestavad 113 fotot.

EK Seltsi koostöösuhted teiste riikide tõuaretajatega on laienenud. 2005. aastal lisandusid kontaktid prantsuse geneetikateadlase Laurent Avoniga de l'Élevage'i Instituudi geneetika osakonnast ja rootsi mägiveise aretaja Jan Carlsoniga ning Läti Põllumajandusülikooli Agrobiotehnoloogia Instituudi teadusdoktor Ziedonis Grislišega.

2006. a suvepäevad toimusid Lätimaal, kus EK Seltsi liikmed külastasid läti sinise veise kasvatajaid ja vaheta-

sid kogemusi ohustatud tõugude aretustööst. 2007. a suvepäevadel käidi Raplamaal Milvi Reinemi Koordi talus ja Sillaotsa talumuuseumis. 2007. a sügisel käis EK Seltsi juhatus Prantsusmaal ja 2008. a suvepäevad toimusid Saaremaal.

EK Seltsi juhatusse valiti 2007. a üldkoosolekul Annika Veidenberg (esimees), Kaia Lepik, Liia Sooäär, Taimi Vahenurm, Anne Kiide, Heldur Hiis ja Taivo Reinem. Tegevjuhina ja teadussekretärina jätkab Käde Kalamees, revisjonikomisjonis jätkavad Lemmi Maasik, Vaike Jõemetsa ja Aimi Sai.

2008. a valmis koostöös Jõudluskontrolli Keskusega uus pullide fotodega tõuraamatukaart. 17. juunil oli EK Seltsi lipu 80. aastapäev, mida tähistati pidulikult Pärivere aastakoosolekul. Päevakohane artikkel "Eesti maakarja lipust" ilmus ajakirjas Tõuloomakasvatus 1/2008. EK Selts kuulub Eesti Tõuloomakasvatuse Liitu ja selle organisatsiooni 15. aastapäeva tähistamisel osales selts 2008. a novembris posternäitusel ja konverentsil. Detsembris avati pidulikult Eesti Maaülikooli Eerika Katsefarm OÜ, kuhu osteti seltsi suurimast perekond Vahenurmedele kuuluvast maakarja farmist 8 tiinet mullikat, kes on kõik 2009. a augustikuuks poeginud ja osalevad teadusuuringutes.

Iga-aastased sügiseseid tõufarmide hindamised on välja selekteerinud tublimad maakarja kasvatajad, kelle töö põhineb ka edaspidine maakarja säilitus- ja tõuaretustöö.

28. Euroopa Holsteini ja Punasekirju Holsteini Konföderatsiooni (EHRC) konverents Türgis

Tanel Bulitko
ETKÜ juhatuse esimees

Konverents toimus 30. juunist kuni 3. juulini Istanbulis. Eestist osalesid ETKÜ nõukogu esimees Aavo Mölder,

nõukogu liige Vello Kivistik, juhatuse esimees Tanel Bulitko ja juhiabi Niina Haasmaa.

Konverentsil oli neli sessiooni:

- holsteini aretuse regionaalne perspektiiv Türgi näitel;
- tuleviku holsteini aretus ja piimatootmise perspektiivid;

Foto 1. Piimafarm Türgis

(T. Bulitko)

- uued tehnoloogiad veiste aretuses;
- kasutusiga mõjutavad aspektid.

Toimus ka plenaaristung ja aastakoosolek. Kinnitati eelarve ja valiti uus juhatus ning tegevjuht. Anti ülevaade erinevate töögruppide tegevustest koosolekut vahelisel perioodil: tüübi harmoniseerimine, tunnustatud kohtunike töö ühtlustamine, Euroopa holsteinide meistrivõistluste ettevalmistamine, Euroopa Liidu ja COPA vahelistest koostöö läbirääkimistest ning ühtlase pullide hindamisüsteemi rakendamisest.

Delegaadid tutvusid ka Türgi piimakarjafarmidega. Türgis on 10,8 miljonit veist ja piima kogutoodang 12,24 miljonit tonni, millest 92% on lehmapiim. Põhjalikumalt kokkuvõtet konverentsist saab lugeda järgmises Tõuloomakasvatuses.

Järgmine EHRC konverents toimub 2011. aastal Rootsis.

Foto 2. Türgi põllumajandusminister kaaskonnaga ETKÜ-s

(T. Bulitko)

Kui Türgi põllumajandusminister H. E. Mehmet Mehdi Ekeri oli ametlikul visiidil Eestis, külastas ta ka 6. juulil ETKÜd, kus ministrile tutvustati aretusorganisatsiooni tegevust, anti ülevaade Eesti veisekasvatuse ja tõuaretuse suundadest ja olukorrast. Lisaks tutvustati parimaid sugu-pulle ja Kehtna Kunstliku Seemendusjaama laborit.

Türgi minister väisas ka piimakarjakasvatusega tegelevat ASi Pakar, kus ta nägi kaasaegse tehnoloogiaga töötavat piimafarmi.

Eesti ja Türgi põllumajandusministri poolt allkirjastatud koostööleping võimaldab riikidevahelist põllumajandusalast koostööd, sealhulgas tõuaretuse valdkonnas, ning tõuveiste müügi barjääride kaotamist.

Eesti holsteini 20. vissikonkurss

Tanel Bulitko

ETKÜ juhatuse esimees

Harjumaal Luigel valiti 3. septembril kahekümneenda korda kaunimat eesti holsteini lehma. Tänavusest juubelikonkursist võttis osa rekordarv (80) vissitiitlile pürgijat, kes esindasid 24 piimakarjatalu ja -ettevõtet. Esmakordselt osalesid konkursil üheksa veisekasvatajat: Eerika Farm OÜ, Muuga PM OÜ, Piira Talu OÜ, Sürgavere OÜ, Tammsaare OÜ, Valingu Mõis OÜ, Valgu Farmer OÜ, Venevere Farm OÜ ja Vändra Vara OÜ. Estonia OÜ on ainus osavõtja, kel kogemused kõikidest kahekümnest konkursist. Aravete Agro OÜ on osalenud 19 konkursil.

Suurim esindus oli Tartu Agro AS-I (12), Aravete Agro OÜ-I ja Kehtna Mõisa OÜ mõlemal üheksa lehma. Maakondadest oli rohkem osavõtjaid Pärnu- (5) ja Raplamaalt (4). Pullide järglastest olid arvukaimad Belmari (7), Dorado (7) ja Ramose (6) tütarad. Emisadena esines enim (6 korral) Profili ja Cedricu sugupuu.

Konkurssi hindas noor energiline, aga suurte hindamiskogemustega kohtunik Anthony Le Trionnaire Prantsusmaalt.

Võistlusklasse oli tavapäraselt kolm: esmapoeginud, noored ja täiskasvanud lehmad. Esmapoeginud lehmade esindus oli arvukaim (36). Noori lehma võistles 30 ja täiskasvanuid vaid 14. Esmapoeginute klass suurearvulise osavõtjaskonna tõttu oli jaotatud lehmade vanuse järgi kolmeks. Aastaid täiskasvanud lehmade vähene esindatus on kohtuniku arvates tingitud meie lüpsikarja farmi juhtimise mittepiisavas professionaalsuses, kus paljud tipp-

Foto 1. Konkursivõitjad Feti ja Iibis (Tartu Agro) kaaskonnaga, T. Bulitko ja keskel kohtunik A. Le Trionnaire

(A. Juus)

lehmad jäsemete või udaravigade tõttu ei sobi võistlustel osalema või on nad selleks ajaks praagitud. Euroopas on arvukalt juhuseid, kus näitustel osalevad kümneaastased või vanemad lehmad. Erilise tähelepanu osaks saavad lehmad, kes on tootnud eluajal üle saja tonni piima, olles ikka võistluskõlblikus vormis. See oli ka kohtuniku üks vähe-seid kriitilisi mõtteid, mille suunas tasub meil püüelda ja millega atraktiivsust konkursile tulevikus lisada. Täiskasvanud lehmade klassis võistlejatel on alati eelis, kuna nad on eksterjööri ja arengult täiuslikumad, jättes võimsama ja küpsema üldmulje.

Esmapoeginute klassi parimad selgitas kohtunik välja kolme alaklassi hulgast, saates klassi finaalingi iga rühma kolm paremat. Esikolmikus kaks parimat kohta hõivasiid Saksamaa Osnabrücki piirkonnast pärit kuulsa Ramose tütre. Klassi võitjaks kuulutati Haale EE 8357427 Aravete Agro OÜ-st. Teise kohaga pärjati Tipa EE 6905460 esmakordse osalemiskogemusega Eerika Farm OÜ-st. Klassi kolmas koht kuulus Järvakandi Farmeri OÜ punasekirju holsteini Paolo tütrele EE 8372147. Esmapoegijate klass tervikuna jättis väga hea ja ühtlase tasemega suurepärase tulevikupotentsiaaliga lehmade mulje. Parimate selgitamisel mängisid rolli pisidetailid, mida kohtunik iga võistleja juures põhjalikult selgitas.

Klassivõitjat Haalet iseloomustas kohtunik kui väga tugevate ja heade jäsemetega lehma ning kiitis tšempioni head laia rinda ja piimatüüpi ning tasakaalu. Märkates juba võitja esitlusringi tulekul, et on tegemist väljapaistva lehmaga. Samuti nähti võitjas potentsiaali kasvamiseks, mis tagaks eduka esinemise ka tulevastel konkurssidel. Teise koha saavutanud Tipa eesudara kinnitust ja asetust tunnustas kohtunik võitja omast paremaks.

Noorte lehmade ehk kaks korda poeginute klassis võidutsesid auhinnalistel kohtadel Tartu Agro AS-i noorlehmad. Klassi võitjaks osutunud Feti 6100131 oli võimsa sügava keha ja avatud roiete ning tugevate jalgade ning hea liikumisega lehm, kel viimasest poegimisest enam kui nelisada päeva möödunud. Klassi teise koha võitnud Heika EE 6102784 hiilgas oma isalt Kanada päritolu Herlexilt saadud ääretult sügava ning pika kerega ning tugevate jalgade asetuse poolest. Tagasihoidlikum oli tagudara mahutavus ja kõrgus.

Täiskasvanud lehmade klassi esikolmikusse mahtusid kaks (Iibis ja Hiire) varasema näitus-konkursi kogemuse-

ga lehma. Klassi võitja Iibis EE 6101954 Eastland Impulsi tütar Tartu Agro AS-st oli väga hea tüübi ning suurussega elegantse esitlusega lehm. Eriti silmatorkav oli mahukas ning kõrge asetusega tagaudar. Impulsi tütre on ka varasematel konkurssidel kõrgeid auhinnalisi kohti teeninud, pärandades oma tütardele head näitusetüüpi. Teise koha Kehtna Mõisa OÜ Laha 6417567 oli korrektse udara ja jalgade asetusega ning tema isaks samuti juba varem mainitud uue põlvkonna näitusteks sobiva tüübi andja Herlex. Hiire EE 4770985 Lea ja Hillar Puuri talust Viljandimaalt oli kolmanda koha võiduga parim talu lehm ja vaieldamatult üks Eesti parima udaraga täiskasvanud lehm, kelle udar vaatamata vanusele ja üle 13 000-kilosele laktatsioonitoodangule püsib laitmatuna. Hiire oli ka ainus tänavustest parimatest, kes saavutanud auhinnalise (2.) koha ka eelmisel aastal samas klassis.

Esmakordselt esitleti eraldi **punasekirjuid holsteine**, kes konkureerisid omavahel. See sai võimalikuks tänu piisava arvu punasekirju lehmade osalemisele, kuid kõikide laktatsioonide esindajad koos. Võitjaks osutus maailmakuulsa punasekirju pulli Faber tütar Anna EE 7471896 AS-st Aatmaa, kes oma võiduga muutus momentaalselt konkursi külasthanud Saksamaa aretusfirma German Genetics Internationali tegevjuhi Uwe Brandingu lemmikuks ja favoriidiks finaalis.

Finaalringis, kus osalesid kolme põhiklassi kolm parimat ning punasekirju klassi võitja, oskas kohtunik märglevalt jalutades korduvalt ühe lehma juurest teise juurde pealtvaatajate meeleolu üles kütta. Esimese sõbraliku patsu käega sai veteranosaleja, noorte lehmade klassi võitja **Iibis**, kellele omistas reservvissi 2009 tiitli. Ootusärevuse kasvades kuulutas kohtunik aasta kaunimaks holsteini lehmaks **Feti**. Võitjat kaunistasid hetk hiljem meie rahvusvärvides lint ning AS Dimela poolt kingitud pärg. Lisaks rohkearvulise pressi huvi ning esitleja Silvi Piho intervjuud ning vahetud emotsioonid oma vaieldamatust lemmikust, kellega koostöö tiitli nimel oli nädalate pikkune ning viljakandev. Aretajate suureks rõõmuks on võitja isa Festivo ET, kes on aretatud Eestis. Vissitiitli võitja, lisaks välimiku ilule, mis on konkursil peamine, oli ka kõige suurema 305 päeva piimatoodanguga (14 839 kg) lehm.

Kohtunik selgitas oma kommentaarid võitjate kohta, et suurt erinevust ta ei leidnud, kuigi juba klassi võitjate kirjeldamisel tõi ta ühe või teise plussid välja, lausudes vaid lühidalt – valisin parimaks harmoonilisema lehma. Reservviss paistis silma küll suurepärase tagaudara poolest, eesudara asetuse ja kinnituse oli ikkagi Feti parem. Anthony Le Trionnaire selgitas, et kui ta klasside võitjate vahel suuri erinevusi ei näe, pidades neid võrdväärseks, eelistab ta vanemaid ja täiskasvanuid. Tunnustades sellega veel kord ka esmapoeginute klassi võitja kõrget taset, soovis neile edu tulevikus.

Tänavune võitja sai auhinnaks seitsmeteist tuhande krooni väärtuses kõrge aretusväärtusega pullidelt toodetud spermat. Maailmakuulsa ja tänaseks üle miljoni doosi tootnud pulli Shottle paarikümnest doosist spermast saavad õnnelikuks ilmselt vissi karjakaaslasedki. Shottle spermadoos maksab maailmaturul 800 krooni. Eestisse kasutamiseks oli võimalik seda osta vaid mõnisada. Lisaks esitleja ettevõtte AS Tartu Agro esindajale ühisau-

Foto 2. Punasekirjuite holsteinide võitja Anna, Aatmaa AS

(A. Juus)

hinnana välja pandud märtsis asetleidev piimakarjakasvatusalane õppereis USA California osariiki.

Kohtunik Anthony Le Trionnaire on Euroopa noorim tunnustatud hindaja. Olles ainus, kes seda ametit peab ja tööd rahvusvaheliselt saab teha Prantsusmaalt, kuna nõutav on ka selgituste andmisel võõrkeelte valdamine. Anthony on kasvanud piimakarjakasvatavate peres. 40–50 lehma, kes talus olid kõrge aretusliku tasemega. Kari oli ka esimene, kes Prantsusmaalt müüs embrüoid Kanadasse. Tema vend peab lisaks sigadele ligi sajapealist holsteini karja. Le Trionnaire lööb meeleldi oma vabadel hetkedel ka täna talutöodes kaasa. Anthony huvi loomanäituste ja konkursside vastu pärineb lapsepõlvest, sest pere oli sagedane veistega näitustel osaleja.

Esmalt oli tänase kohtuniku kodune roll lehmade kasimine ja puhastamine. Hiljem lisandus ka juba esitlemine näitustel. Juba varases nooruspõlves oli Anthony kindel oma otsuses hakata tulevikus kohtunikuks. Praeguseks on Anthony kohtunikuna hinnanud konkursse Brasiilias, Tšiilis, Soomes, Uus-Meremaal, Inglismaal, Hispaanias, Ungaris, Prantsusmaal, Belgias, Austraalias, Marokos, Tuneesias jm.

Prantsuse kohtunik andis korraldajatele ka mitmeid näpunäiteid edaspidiste konkursside veelgi ladusamaks korralduseks. Sellest võiksime juttu teha meie mõnes järgmises ajakirjanumbris. Igapäevaselt töötab ta seemendus- ja aretusfirmas Bovec, mis ostab välisriikide aretusettevõtetest Prantsusmaale spermat, vahendades seda kohalikele farmeritele ning andes aretusala nõu ja koolitusi. Prantsusmaal töötab kokku 30 veiste klassifitseerijat-välimiku-

hindajat ning 25 kohtuniku. Osalemine näitustel on farmeritele suureks auks ja maksimaalselt saab üks ettevõtte esitleda kolme lehma. Toimuvad ka eelvalikud. Prantsusmaa on silmapaistev ka mitmekesisuselt, sest seal on 24 kohalikku veisetõugu.

Juubelikonkurss oli aegade suurim ka **väliskülaliste** arvu (28) poolest, kes esindasid 9 riiki: Läti, Leedu, Holland, Prantsusmaa, Austria, Venemaa, Saksamaa, Taani ja Portugal. Loodetavasti saadi hea ülevaade meie piimakarjakasvatusest ja aretustöö tasemest nii farmi külaskäikudest kui konkurssi jälgides ning lahkuti Eestist heade muljetega. Välismaalaste osavõtt näitustest ja rahvuslikest konkurssidest on populaarne kõikjal. Eestit külastanud väliskülalised kiitsid üksmeelselt meie karjade head taset ning tehnoloogilisi uuendusi, mis viimasel kümnendil aset leidnud. Kiideti ka konkursi ladusat korraldust ja sõbralikku atmosfääri.

Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu tänab kõiki osalejaid ettevõteteid ja talusid ning lehmade esitlejaid ja abistajaid, kes vaatamata keerulisele olukorrale piimandussektoris olid entusiastlikud kaasalööjad ning tänu kellele kahekümmend aastat väldanud traditsioon kestab. Eriline tänu ka Jõudluskontrolli Keskusele, Farm Plant Eesti ASle, Raka Kogumiskeskus OÜle, Teknest OÜle, Alltech Eesti OÜle, Anu Ait ASle, Dimela ASle, Eesti Tõuloomakasvatuse Liidule, Eesti Tõukari OÜle ja Werol ASle auhinna-laua rikastamisel kaasa aitamisega. Piimatöötajatest Valio Eesti AS, TÜ E-Piim ja Tere AS on alatised tublid vissikonkursi meelespidajad.

Uued hinnatud holsteini tõugu pullid

Aarne Meier
ETKÜ

Interbulli augustikuusel hindamisel selgus mitmeid suure aretusväärtusega pulle eesti holsteini tõu aretajatele. Kanadast 2002. aastal ostetud embrüotest sündisid 2003. aastal 10 pulli. Nendest on saanud positiivse hinde kuus pulli, kolm neist on USA pulli Ricecrest Brett ET pojad.

Parim on **Blanco** ET (emaisa Celsius), kelle aretusväärtus on 126. Tema täisvend on **Bartele** ET, aretusväärtus 116. Blanco tõstis tütarde toodangut 2145 kg ja Bartele 1625 kg. Piimarasvasisaldus on pisut madalam, aga valgusisalduse suhtes on mõlemad pullid parandajad (0,02 ja 0,07). Bartele tütarde välimiku üldtunnused (tüüp 105, udar 114 ja jalad 118) on ühtlaselt tugevad. Seni 38 tütre 305 päeva toodang on 8728 kg piima.

Brazil ET on samuti Ricecrest Brett ET poeg (ei Norrilake Cleitus Luke). Brazil ET suurendas tütarde toodangut 1890 kg, rasvasisaldust viis veidi tagasi ja valgusisalduse suhtes on neutraalne pull. Esimese laktatsiooni on tänaseks lõpetanud 55 tütar toodanguga 7802 kg.

Järgmine Kanada päritolu pull on **Hasler** ET, isa Lexvold Luke Hershel (ei Startmore Rudolph). Hasler suurendas tütarde toodangut 2104 kg, rasva- ja valgusisaldust viis tagasi, tema hinne on 115. Välimiku üldaretusväärtus on 106, parandab tütarde tüüpi ja jäsomete tugevust.

Saksamaalt ostetud pullidest on parim pull **Rodeo** ET, kes on kuulsa Saksa pulli Ramose esimene poeg Eestis, kes on hinnatud. Emaisa on Ricecrest Lanz ET ja ema on Kanada lehm Lune. Rodeo on hetkel Saksa pullidest parim, ta tõstis tütarde toodangut 2596 kg ja aretusväärtus on 122. Laktatsiooni lõpetanud 7 tütre toodang on 9066 kg. Rodeost on kujunemas pull, kes parandab ka tütarde funktsionaalseid ehk kasutusiga mõjutavaid aretustunnuseid. Nii on sigivuse aretusväärtus 115, tootlikuea AV 113 ning udaratervisel koguni 119.

Foto 1. Rodeo ET

(T. Bulitko)

Hollandi pullidest on väljapaistvaim esmakordse hinde saanud **Berlingo**. Isaks on Hollandi pull De Crob Bingo, emaisa Etazon Addison. Berlingo suurendas tütarde toodangut 2220 kg, rasvasisaldust veidi vähendab, valgu suhtes on neutraalne. Tema tütreid on suurepärase välimiku, tugevate jalgade ja vastupidava udaraga. Samuti on tal somaatiliste rakkude arv tütarde piimas väike. Berlingo

vanaema Wilmers Betsie on Hollandist ostetud pulli Bertil 56033 ema. Bertili spermat kasutame Eestis pulliemade seemendamisel.

Need pullid on praegu väga hea aretusmaterjal eesti holsteini tõule, sest nende põlvnemine on meie karjadele võõras. Kõik need pullid on karjas ja toodavad spermat.

H O B U S E D

Eesti raskeveohobuste 15. kokkutulek Läänemaal

Krista Sepp
EHSi tegevdirektor

Ohustatud tõu säilitamisele on tähtsad tutvustavad üritused. Eesti raskeveohobuste kasvatajad alustasid 1995. aastal Raplamaal Kaiu mõisas, kui Maarika Vartla võttis päeva korraldamise raskuse enda õlule. Tõu parimaks sugutäkuks tunnustati esimesel aastal Eesti Hobusekasvatajate Seltsi täkk Naksur 2137 ER, kes on jõudluskatsetel hinnatud ja tõurekordite omanik ühe kilomeetri traavi- ja sammudistantsil. Lisaks on tal palju häid määrajärglasi, kes on näitustel tunnustatud. Raskeveohobuste kasvatajate entusiastidega on ühinenud huvilised Soomes.

Tänavu toimus 15. eesti raskeveohobuste päev Ranna rantšos Hanila vallas Läänemaal, kuhu toodi arvukalt raskeveohobuseid ja kohale olid kutsutud mitmed auväärased endised raskeveohobuste kasvatajad.

Eesti raskeveohobuste arv on viimastel aastatel hakanud tõusma. Tõuraamatus on 1.09.2009 seisuga 246 hobust, sealhulgas 122 mära. 2008. aastal sündis 22 varssa.

Neli aastat tagasi polnud Läänemaal eesti raskeveohobuseid. Ande Arula ostis talu Mõisakülla Virtsu lähedal ja ühes temaga toodi 18 raskeveohobust mereäärsetele karjamaadele Kukerannas. Lisaks on raskeveohobuseid veel Massu Mõisa tallis, Tauno Tähel, Monika Salumaa jt.

Raskeveohobuste päev algas traditsioonilistelt täkkude, märade ja noorhobuste hindamisega. Tänavu esitleti 18

hobust, arvukamalt osavõtjaid oli märade näitusel. Hindamiskomisjoni töös osalesid emeriitprofessor Olev Saveli, kauaaegne EHSi tõuaretusspetsialist Eero Agarmaa, EHSi tõuaretustöö juht Andres Kallaste ja haruseltsi juhataja Enn Rand.

Esmalt olid näituseringis tunnustatud sugutäku Kuningas 2184 ER (pidaja Viive Pilv, omanik Viktoria Kaasik), Ekstron 2179 ER (aretaja Hannes Kivil, omanik Ande Arula) ning Vambola ja Merike Bakhoffi Vaike talus aretatud Ekstroni 2179 ER järglane Ekstor, omanik Nele Razumov.

Aasta parimaks täkuks tunnustati Ekstron 2179 ER, kelle ema on tõu prima mära tiitliga tunnustatud Neevi 6223 ER. Täkul on 30 järglast. Ande Arula tööd tõu propageerimisel tunnustas Eesti Tõuloomakasvatuse Liit auhinna.

Noorte täkkude konkurentsis astusid hindamiskomisjoni ette 2007. aasta täkk Vagabond (i Vadis 2171 ER), kelle pidaja on Saija Huttunen, omanikud Sanna Turu ja Andres Supp, Kasper (i Kaspar 2173 ER, aretaja Andres Supp ja omanik Nele Razumov) ja Napoleon (i Naksur 2137 ER, kasvataja ja omanik Toomas Põder). **Aasta parimaks** ja I auhinna vääriliseks tunnustati **Vagabond**, kelle esitlejale andis üle auhinna Johanna Rekola Soome raskeveohobuste kasvatajate ühingust. Täkk esitatakse tunnustamiseks.

Foto 1. Ekstron 2179 ER ja Ande Arula, taamal Kuningas 2184 ER
(O. Saveli)

Foto 2. Parim mära Edwi, omanik Linda Leemets, aretaja Ande Arula
(O. Saveli)

Foto 3. Parim noortäkk Vagabond

(O. Saveli)

Kasper ja Napoleon hinnati II koha vääriliseks ja ei esitata tunnustamiseks tõukomisjonile.

Märade ringis esitleti kümne täku 11 tütart. Parima mära selgitamiseks kutsus hindamiskomisjon ette Hara 6233 ER (i Herold 2170 ER, aretaja Silvia Keskküla, omanik Saija Huttunen) ja Edwi (i Ekstron 2179 ER, aretaja Ande Arula ja omanik Linda Leemets). Oma suurejoonelisuse, väga hea tõutüübi ja hea liikumisega tunnustati tõi **2009. a parimaks märaks Edwi**, I reservvõitja tiitli saa-

Foto 4. Lõpudefileel Edwi koos õe Exsanta, ema Eksi ja isa Ekstroniga

(O. Saveli)

vutas Hara ja II reservvõitja tiitli tunnustuse sai tihedas konkurentsias Naksuri 2137 ER järglane Noora (aretaja Silvia Keskküla, omanik Heiki Orusalu).

Noortest märadest sai ainsana kiita **Eksantat** (i Ekstron 2179 ER, e Eksi 6197 ER, Massu Mõisa Tallid OÜ, omanik Kristi-Carolina Reinmaa).

Hobuste elektroonilised tõuraamatud avatud

Krista Sepp

EHS tegevdirektor

Käesoleva aasta teisest poolaastast alates on hobusekasvatajatel võimalus jälgida oma hobuste andmeid elektroonilises tõuraamatus. Selline tehniline uuendus sai teoks tänu Eesti Hobusekasvatajate Seltsi (EHS) koostööle Jõudluskontrolli Keskusega (JKK).

Internetileheküljel www.jkkeskus.ee/hobu on avaleht, millelt edasi liikumiseks tuleb isik tuvastada. Selleks on rakendatud kolm võimalust:

1) eelnevalt registreerida EHSi abil kasutajanimi ja salasõna ning kasutada neid oma hobuste andmete vaatamiseks;

2) tuvastada ennast ID-kaardi abil;

3) kasutada mobiil-ID abi.

Elektroonilise tõuraamatu avamine võimaldab hobusekasvatajal jõuda oma hobuse põlvnemise, jõudluskontrolli, järglaste jt andmeteni ning seeläbi on tagasisidena suureks abiks tõuraamatute korrektsel pidamisel. Muudatusi ja kandeid elektroonilisse tõuraamatusse teeb EHSi tõuraamatu pidaja.

Hobuste elektroonilise tõuraamatu on juba omaks võtnud ligi sada hobusekasvatajat.

Hobusekasvatavad Ölandil

Krista Sepp

EHS tegevdirektor

Pikale ja kitsale Ölandi saarele, mis on oma pindalalt Saaremaast poole väiksem, jõudis 18-liikmeline hobusekasvatajate grupp 14. augusti õhtul. Tänu Torslunda Gard AB taluperemehele Jan-Eric Larssoni ettevõtlikkusele ja abile saime võimaluse külastada eesti hobuse kasvatajaid Roots.

Väikese reisibussiga üle Kalmari väina viiva 6,7 kilomeetri pikkuse muljetavaldiva silla sõites saime esimese vägeva emotsiooni osaliseks. Ööbisime neljandat põlve külaliste majutamiseks tegeleva pere talus, kus vanemad

Foto 1. Eesti hobused Abrahamssonide peres

(K. Sepp)

Foto 2. Ölandi reisiseltskond ja Jan-Erik Larsson (paremal)
(K. Sepp)

Foto 3. Rain Metsmaker ja eesti hobused Ölandil
(K. Sepp)

hooned olid ehitatud XVII sajandil. Ölandi elu tugisambad ongi turism ja põllumajandus.

Reisikirjelduse asemel vaid mõned märkmed – saare mereäärsetel põldudel küündib viljasaak 80–100 ts/ha ja saare keskosas laiuvad lubjarikkad niidud ehk alvarid, kus kasvavad vaid kidurad põõsad ja puud. Sollideni loss Ölandil on kuninga Karl XVI Gustavi pere suveresidents ja tema tagasihoidlik jahimaja paiknes lausa sõidutee veerel.

Vaatamata suurele turismihooajale keskendusime siiski alates esimesest õhtust hobustele. Eesti hobuseid on Ölandil ligi 60 ja enamus neist on sinna jõudnud viimase viie aasta jooksul. Miks? Ölandi hobuse loo ja huvi eesti hobuste vastu jutustas meie võõrustaja Jan-Eric Larsson esimesel õhtul pärast eesti hobuste esitlust tema ratsamaa-neežis.

Tüdrukute esitluses oli kuulekas sugutäkk Rojaal 728 E, lisaks hobuseid Heino Kallaselt ja Pihla Hobusekasvandusest. Eesti hobuseid on tema tallis kokku 12. Tema üheks hobiks ja energiallikaks on eesti hobustega osaleda poniklassi takistusvõistlustel ning juba väljakujunenud traditsiooniks on naasta neilt auhinnaliste kohtadega.

Viimasel kahel aastal on sündinud ja eesti hobuste tõuraamatusse registreeritud 16 Ölandil sündinud hobust. Eesti hobust seob Ölandiga Jan-Eric Larssoni sõnul pikk ajalugu, kui XVII sajandil oli ölandi hobune riigi kapital ja alustugi. Saarel kasvatati ning mindi ka sõjakäikudele tugevate ja vastupidavate hobustega. Seda tegi ka Karl XII Põhjasõjas. Nii on kindlasti ölandi hobuse säilmed ka Eestimaa pinnas. Kurvem fakt on see, et 1925. aastal suri viimane ölandi hobune. Nüüd loodavad Larssonite pere ja nende sõbrad taastada eesti hobuse abiga ölandi hobuse.

Nende algatusega on liitunud kümmekond peret ja sealhulgas on eesti hobune hoitud ja armastatud nii ühes auväärsemas rootsi soojavereliste hobuste kasvatajate Abrahamssonite peres kui ka veterinaararstina saarel praktiseeriva soomlanna Satu Kärnä tallis. Tema ettevõtmisel soovitakse järgmisel aastal tulla Ölandilt täkkudega Eesti näitusele.

Eesti hobuse kasvatajad nägid Ölandil häid eesti hobuseid ja õppida oli lisaks põllumajanduse kultuurile ka eesti hobuse kasutamise ja propageerimise kultuuri. Jõudu tegemistesse annavad ka Jan-Eric Larssoni sõnad talu ja hobuste kohta: „Mulle meeldib see töö, mulle meeldivad eesti tõugu hobused”.

SEAD

Erinevate uimastamismeetodite mõju sealiha kvaliteedile

Pm-knd Aarne Põldvere¹, tehn-knd Lembit Lepasalu²,
tehn-mag Riina Soidla², pm-mag Kristi Kerner²
¹ETSAÜ, ²EMÜ

Tänapäeval suureneb üha enam lihavalmististe tarbimine, eelistatakse kvaliteetliha, mis on eelnevalt ettevalmistatud koduseks töötlemiseks. Tarbijad omistavad liha kulinaarsetele omadustele üha suuremat tähelepanu ja sellega tuleb arvestada ka lihatootjatel ja -töötajatel. Suurene-

nud lihanõudlus avaldab omakorda survet seakasvatatajatele, kes püüavad tõuaretuse abil parandada sigade kasvukiirust ja suurendada massi-iivet. Sigade kiire kasv aga avaldab negatiivset mõju liha kvaliteedile, mille üheks ilminguks on PSE-liha osakaalu suurenemine.

Sealiha kvaliteet sõltub geneetilistest teguritest (tõug, liin, kult jt), loomakasvatustlike võtete rakendamisest (söötmise, pidamistingimused jt), lihatööstuses toimuvatest tegevustest (transport lihatööstusesse, tapaeelse pida-

mise tingimused, tapmistehnoloogia, uimastamismeetodid) ja lihas toimuvatest biokeemilistest protsessidest.

Eespool nimetatud tegurid põhjustavad sigadele stressi, mis omakorda mõjutavad liha kvaliteeti. Olenevalt kestusest võib lühiajaline stress põhjustada PSE-liha (kahvatu, pehme, vesine) ja pikka aega vältava stressi puhul DFD-liha (tume, tihe, kuiv) esinemist.

Käesolevas artiklis käsitletakse sigade PSE-liha tekkepõhjustusi, lähtudes tapaeelsest käitlemisest ja uimastamisest enne tapmist. Viidi läbi katse, mille eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas mõjutavad sealih kvaliteeti sigade erinevad uimastamismeetod, sigade transpordi kaugus ja puhkeaeg ning hinnata erinevatest farmidest pärinevate tapasigade rümpade kvaliteeti.

Töö eksperimentaalne osa viidi läbi 2009. aastal Eesti Tõusigade Aretusühistu ja Eesti Maaülikooli toiduteaduse ja -hügieeni osakonna koostööna kolmes lihatööstuses. Uurimuses kasutati ka Eesti Tõusigade Aretusühistu poolt 2007. ja 2008. aastal kogutud rümbaandmeid.

Elektriliselt uimastati tapasigu kahes lihatööstuses ja neljas Eesti Tõusigade Aretusühistu liikme tapapunktis, gaasiga ühes lihatööstuses. Kokku hinnati gaasuimastamisel 1523 ja elekteruimastamisel 1156 searümba kvaliteedinäitajat. Sead pärinesid mõlemal juhul 11 farmist. Hinnatavate partiide suurus kõikus 25 kuni 150 seani, sead valiti juhupartiidest.

Uuritavaid searümpa hinnati järgnevatel näitajatel alusel:

1) rümba mass, kg – tapasoojad rümbad kaaluti tapasehhis vähemalt 45 minutit jooksul sea veretustamise alustamisest arvates vahetult enne jahutuskambrisse saatmist;

2) rümba tailihasisaldus, % – vahetult kaalumise eel enne külmkambrisse viimist määrati searümba tailihasisaldus, kahes lihatööstuses kasutati selleks aparati UltraFom 300, ühes lihatööstuses ja neljas tapapunktis intraskoopi;

3) rümpade jaotus klassidesse – kasutati SEUROP klassifikatsiooni;

4) pH₄₅-väärtus – määrati portatiivse pH-meetriga Testo 205 45 minutit pärast sea veretustamist enne jahutuskambrisse transportimist rippuva rümba paremalt küljelt 13.–14. roide vahetult selja pikimast lihast (m. Longissimus dorsi).

Defektse lihaskoe (PSE- ja DFD-liha) osatähtsuse määramisel tugineti pH₄₅-väärtustele, mille järgi loeti PSE-lihaks, kui pH₄₅ < 5,79, normaalseks, kui pH₄₅ on 5,8–6,39 ja DFD-lihaks, kui pH₄₅-väärtus ületab 6,4.

Uimastamismeetodite mõju liha kvaliteedile.

Esimeseks etapiks sea tapmisel on uimastamine, mille tulemusena muutub siga teadvusetuks. Sellega tagatakse, et loom ei kannataks asjatult ja oleks teadvusetu järgnevatel operatsioonidel. Uimastamismeetodid peavad olema valutud ja momentsed.

Käesolevas uurimuses uimastati sigu tapaeelselt elektrivooluga ja gaasiga. Sigade elekteruimastamisel kasutati ainult pead läbivat uimastust. Selle meetodi puhul juhitakse elektrivool (50–60 Hz) läbi aju, mis põhjustab kohe teadvusekao. Sigade uimastamiseks madalapingelise elektrivooluga kasutatakse kõige sagedamini elektritange, mis asetatakse selliselt, et kontaktid suruvad koljuluu mõlemale poolele või meelegahtadele. Luumurdude vä-

hendamiseks ja parema veretustamisastme saavutamiseks soovitatakse võimalikult lühendada elektriuimastuse kestust, näiteks kaks sekundit 320 V juures. Sellise uimastamismeetodi kasutamise puhul väheneb ka tunduvalt saadava PSE-liha kogus. Elektrivooluga uimastamise puhul võib esineda luumurdusid ja verevalumeid lihastes, kopsudes, tõuseb liha tuimus ning väheneb säilivus.

Sigade uimastamisel gaasiga peab süsihappegaasi (CO₂) kontsentratsioon uimastuskambris olema vähemalt 70 mahuprotsenti õhusegus. Teadvuse kadumine algab 15 sekundi pärast sea laskmist süsihappegaasikambrisse. Piisav uimastus saabub siiski 40–45 sekundi pärast, kui CO₂ kontsentratsiooni suurendada 80%-ni, saabub teadvuse- tust 20–25 sekundi jooksul.

Süsihappegaasiga uimastamise eelised, võrreldes elektriga uimastamisega, on 1) veretustamine on kiire ja täielik, 2) võimalik saada kõrgema kvaliteediga suitsutus- saadusi, sest lihastes ei ole verevalumeid, 3) väheneb luumurdude teke, 4) paraneb liha kvaliteet, väiksem PSE-liha esinemise osakaal (tabeli 1).

Tabel 1. Erinevate uimastamisviiside mõju rümba kvaliteedile

Näitaja	Uimastamisviis	
	gaasiga	elektriga
Sigade arv	1523	1156
Rümbamass, kg	80,9	78,3
Lihaskoe osatähtsus rümbas, %	59,5	59,9
Rümpade jagunemine SEUROP süsteemi järgi, %		
S	44,7	56,7
E	50,5	38,6
U	4,5	4,6
R	0,3	0,1
pH ₄₅ -väärtus	6,2	6,0
Defektse lihaskoega rümpade osatähtsus, %	2,8	13,4
sealhulgas PSE	2,4	13,4
sealhulgas DFD	0,4	-

Gaasuimastamist kasutatavates lihatööstustes olid nuumikute rümbad võrreldes elekteruimastamist kasutatavate tööstustega raskemad (vastavalt 80,9 ja 78,3 kg). Rümbad olid suure tailihasisaldusega, eriti kõrge (56,7%) oli S-klassi rümpade osatähtsus elekteruimastamise kasutamise korral. Elekteruimastamist kasutatavates tööstustes saadi 12% rohkem S-klassi ja 11,9% vähem E-klassi rümpasid.

Sigade uimastamisviis avaldas statistiliselt usutavat mõju liha kvaliteedile. 45 minutit pärast tapmist mõõdetud lihaskoe pH-väärtus oli gaasuimastamisel 0,2 ühikut kõrgem võrreldes elekteruimastamisega (vastavalt 6,2 ja 6,0). Elekteruimastamisel moodustas kogu defektse lihaskoe ainult PSE-liha, gaasuimastamisel esines ka väike kogus (0,4%) DFD-liha. PSE-rümpade osatähtsus erines gaasiga ja elektriga uimastamisel 11,0% võrra.

Katseandmetel langetas elektriga uimastamine statistiliselt usutavalt lihaskoe happesuse (pH₄₅) väärtust keskmiselt 0,2 ühiku võrra. Korrelatsioonianalüüsi järgi aval-

dab sigade uimastamismeetod (gaas või elekter) lihaskoe pH₄₅-väärtusele usutavat mõju ($r = -0,458$; $P < 0,0001$). Tekib küsimus, et miks PSE-rümpade sageduse erinevus kahe uimastamismeetodi kasutamisel on nii suur?

Võib arvata, et eeltoodu on põhjustatud sigade transpordist lihatööstusesse, tapaeelsest pidamisest ja teistest faktoritest. Kõrge PSE-liha esinemise osakaal elektrilisel uimastamisel võis olla tingitud ka sellest, et realiseeritavad sead olid väga hea lihasusega (rümba suur tailihasisaldus – 59,9%) ja suure S-klassi rümpade osatähtsusega (56,7%). Tuleb arvestada, et kõrge lihasusega sead on väga mõjutatavad igasuguste stressifaktoritega liha kvaliteedi osas (rümba lihasus ja liha kvaliteet korreleeruvad negatiivselt).

Erinevate autorite andmetel esineb sigade gaasiga uimastamisel vähem PSE-rümpasid võrreldes elekteruimastamisega (kõikumine vastavalt 2–9% ja 10–19% rümpade arvust).

Kokkuvõttes saab märkida, et

- 1) erinevused PSE-rümpade esinemises sõltuvalt uimastamisviisist on olulised ja väga kõrge usutavusega;
- 2) gaasiga uimastamisel oli PSE-rümpade arv tunduvalt väiksem võrreldes elektriga uimastamisega;
- 3) et erinevate uimastamisviisidega saadud PSE-rümpade osakaalu erinevus oli suur, tuleks katseteid selles suunas jätkata.

Sigadele oli eelbaasis võimaldatud vaba juurdepääs veele. Igast saabunud partiist moodustati väiksemad grupid uimastusele ajamise lihtsustamiseks. Võimalikult vähe kasutati sigade ajamisel elektripiitsa. Andmed puhkeaja mõju kohta rümba kvaliteedile on esitatud tabelis 2.

Katsetulemused näitavad, et liiga pika puhkeaja korral (15 tundi) on sead nii-öelda ülepuhanud ja hakkavad välja selgitama karjasisest hierarhiat ning võitlema, mis omakorda põhjustab stressi ja selle tagajärjeks on PSE-liha teke (osatähtsus 9,5%). Kõige paremini mõjub sigadele kolmetunnine puhkeae, siis on PSE-liha osatähtsus kõige väiksem (5,4%). Kirjanduse andmetel kulub sigadel transpordistressist ülesaamiseks 1–4 tundi, mistõttu pole soovitatav signu varem uimastamisele ajada. Pikk sigade eelbaasis hoidmine parandab küll sealihavärvi ja vähendab

PSE-liha teket, aga samal ajal suurendab nahakahjustusi ja DFD-liha tekke riski.

Tabel 2. Puhkeaja mõju searümba kvaliteedile

Näitaja	Sigade tapaeelne puhkeae eelbaasis		
	puudus	3 tundi	15 tundi
Sigade arv	214	1451	1015
Lihaskoe osatähtsus rümbas, %	58,9	59,6	60,0
Rümpade jagunemine SEUROP süsteemi järgi, %			
S	38,8	48,9	53,6
E	53,3	45,8	43,1
U	7,4	5,0	3,3
R	0,5	0,3	-
pH ₄₅ -väärtus	6,0	6,2	6,1
Defektse lihaskoega rümpade osatähtsus, %	7,9	5,9	9,6
sealhulgas PSE	7,9	5,4	9,5
sealhulgas DFD	-	0,5	0,1

Teekonna pikkus transpordil on aspekt, mis mõjutab loomade heaolu ja liha kvaliteeti.

Transpordi kestus sõltub vahemaast, teoludest, autojuhi kogemustest. Mõni partii signu tapeti farmi juurde ehitatud tapapunktides, ülejäänud partiide puhul kõikusid transpordikaugused lihatööstusesse 10–270 km-ni. Kaugemalt toodud sead olid üldjuhul tapamaja loomalaudas ühe öö. Andmed transpordikauguse mõju kohta rümba kvaliteedile on esitatud tabelis 3.

Tabelist 3 nähtub, et parema kvaliteediga liha saadi sigadelt, kelle transpordikaugus lihatööstusesse algas 51 km-st (pH₄₅-väärtus kõikus 6,22–6,24). Sellelt kaugemalt transporditud sigade rümpade PSE liha osatähtsus moodustas 2,0–3,5%. Lühema veokauguse korral saadi PSE-liha rohkem (8,4–12,9%). Soovitatav on kaugemalt toodavad sead suunata kohe tapale, sest nad on juba pika teekonna puhul saanud puhata ja andes neile veel lisapuh-

Tabel 3. Sigade transpordikauguse mõju liha kvaliteedile

Näitaja	Transpordi kaugus, km				
	0	1–50	51–100	101–200	201–300
Sigade arv	155	1149	928	201	394
Lihaskoe osatähtsus rümbas, %	60,3	59,8	59,3	60,2	59,6
Rümpade jagunemine SEUROP süsteemi järgi, %					
S	61,3	54,8	42,7	59,2	42,2
E	36,8	40,5	51,4	37,8	54,8
U	1,9	4,6	5,5	3,0	3,0
R	-	0,1	0,4	-	-
pH ₄₅ -väärtus	6,05	6,04	6,24	6,22	6,22
Defektse lihaskoega rümpade osatähtsus, %	8,4	12,9	2,5	4,0	3,0
sealhulgas PSE	8,4	12,9	2,0	3,5	2,5
sealhulgas DFD	-	-	0,5	0,5	0,5

keaega tapamajalaudas (üle 3 tunni), hakkavad sead välja selgitama karjasisest hierarhiat.

Korrelatsioonianalüüsist selgub, et transpordi kauguse ja pH-väärtuse vahel on positiivne mõõdukas seos, $r=0,268$ ($P<0,0001$). Seosest tulenevalt on suurema veo-kauguse puhul rümba kvaliteet parem (pH_{45} -väärtus on kõrgem).

Tabel 4. Liha kvaliteet elektrilise uimastamise korral farmides

Farm	Sigade arv	Rümba tailihasisaldus, %	Rümpade jaotus SEUROP järgi, %			Lihaskoe pH_{45} väärtus	PSE-liha %
			S	E	U		
A	102	59,8	56,9	39,2	3,9	6,00	18,7
B	288	60,0	57,3	38,2	4,5	6,00	15,3
C	137	60,5	71,6	24,8	3,6	6,01	14,6
D	260	60,1	60,4	35,0	4,6	6,00	16,2
E	79	59,9	51,9	44,3	3,8	6,02	6,3
F	162	58,6	33,3	65,7	1,0	6,03	8,0
G	52	59,8	55,8	42,3	1,9	6,03	7,7
H	61	61,0	80,2	19,8	-	6,09	6,6

Tabelites 4 ja 5 on esitatud elekter- ja gaasuimastusega tapetud sigade rümpade kvaliteedinäitajad farmide kaupa. Nendest nähtub, et searümpade kvaliteedinäitajad on farmide lõikes erinevad. Nii kõikus farmiti elektriga uimastamisel PSE-liha osatähtsus 6,3–18,7%, gaasiga uimastamisel 1,6–4,4%. Kahes farmis gaasiga uimastamise meetodit kasutades ei esinenud realiseeritud nuumikutel PSE-tunnustega rümpasid.

Tabel 5. Liha kvaliteet gaasiga uimastamise korral farmide kaupa

Farm	Sigade arv	Rümba tailihasisaldus, %	Rümpade jaotus SEUROP järgi, %			Lihaskoe pH_{45} väärtus	PSE-liha osakaal, %	DFD-liha osakaal, %
			S	E	U			
A1	450	59,5	47,1	45,6	7,3	6,24	2,9	1,1
B1	383	59,5	42,8	54,3	2,9	6,22	2,6	0,3
C1	318	59,6	40,9	57,2	1,9	6,22	1,9	0,3
D1	137	60,1	57,0	39,4	3,6	6,22	4,4	0,7
E1	64	60,6	64,0	34,4	1,6	6,22	1,6	0,0
F1	73	58,8	34,2	63,1	2,7	6,28	0,0	0,0
G1	76	57,3	18,4	61,9	19,7	6,30	0,0	0,0

Kokkuvõte

1. Uuringu tulemused näitavad, et sigade gaasiga uimastamine võrreldes elektriga tagab kõrgema sealih kvaliteedi.

2. Sealih kvaliteet sõltub ka farmis oleva seakarja geneetilisest väärtusest, pidamisest, sigade tervislikust seisundist jt faktoritest.

3. Oluline on sigade tapaeelsest puhkeajast kinnipidamine.

4. Stressiliha esinemise tekkepõhjuste väljaselgitamine ja elimineerimine vajab täiendavat uurimist.

5. Tootjatel ja töötajatel tuleks teha tihedamat koostööd selle nimel, et vältida erinevate stressorite mõju sealih kvaliteedile ja leida tekkivatele probleemidele lahendused.

Kvaliteetse sealih tootmisel tuleb arvestada kõikide sigade stressi tekitavate faktoritega, see on üheks oluliseks konkurentsieeliseks nii tootjale kui ka töötajale.

L I N N U D

Silmitsi hobilinnukasvatusega Jaaniraotul

Emeriitprofessor Harald Tikk
EMÜ

Reklaamkaardilt saab lugeda, et Jaaniraotu talu asub Võru- ja Põlvamaa piiril, Meenikunno maastikukaitseala vahetus läheduses. Talu ise, suurusega 38 ha, paikneb väga lõigustunud maastikul – mets, mäe(kese)d, ja oru(kese)d, lagedat põldu on üpris vähe. Silma järgi on see ideaalne koht linnupargi (väikeloomaia) rajamiseks.

Kuidas see kõik siis algas ja tänaseks Kagu-Eesti üheks käidavamaks hobilinnutaluks kujunes?

1992. a. kui Valeri Kostin Jaaniraotu talu peremeheks sai, oli seal vaid vana talumaja ja laut. Algul katsetati leh-

mapidamisega, lisaks peeti hobuseid, lambaid ja kanu. Pere ülalpidamiseks pidi peremees töötama ka metsatöölisesena, hiljem metsavahina ja väikeettevõtjana. Kuidagi tuldi siiski ots otsaga kokku tänu pereema Ülle ja laste töö-kusele. Huvi hobilinnukasvatuse vastu tekkis pereisal Rāpinas metsvahikoolitusel olles. Varem peeti talus Vastseliina laadalt hobilinnupidajalt Andres Kaldojalt ostetud sinikaelparte, arvatavasti siiski prantsuse lihaparditõu ruuani järglasi. Esimesed jahi- ja hõbefaasanid osteti Raplamaalt Raivo Riisi majapidamisest. Linnud olid ilusad ja tekkis huvi soetada ka teisi faasaniperekondade esindajaid. Need ostud jäid eelmise sajandi viimasesse kümnendisse. Praeguseks on Jaaniraotul külastajatele näidata pea-

Foto 1. Emude trio

(H. Tikk)

Foto 3. Suveks tuuakse osa linde õue

(H. Tikk)

le tavalise jahifaasani veel rohe-, hõbe-, kuld-, teemant-, kuning-, valgeselg-, mikaado-, nepaali-, kroon- läik- ja sinikõrvukfaasanid. Selline kollektsoon teeks au isegi suurtele loomaaedadele. Viimase 4–5 aastaga on Jaaniraotul välja kujunenud väga mitmekesine ja liigirikas linnupark. Pereema Ülle, kes Räpina aiandushariduse baasil õpib seal edasi maastikuarhitektuuri, eestvedamisel on linnuaiad, -ehitised ja elumaja väga sobivalt maastikule paigutatud. Iluaed ja veesilmad on silmapaistvalt kaunid. Aiaarhitektuuri osas on plaanis veel nii mõndagi, mistõttu osutus vajalikuks rajada oma taimla, kust ka külastajad saavad istikuid kaasa osta.

Tagasi linnupargi liigirikuse juurde. Kanalitest on esindatud kodukana huvitavamad tõud ja -teisendid: kääbuskotšin (sulisjalgsus), hiina kääbussiidikana, paduaanerid (suur tanu), fõoniksid (kukel kuni meetritesse ulatuvad sirpsuled), kääbushamburgi kana jpt. Kanaliste hulka tuleb lugeda ka Eesti suurimat vuttide kollektsooni: eesti vutid, kalifornia, virgiinia ja ida-sinivutid (maailma väikseim kanaline). Kanalisi täiendavad meil veel küllalt eksootilised kalju- ja lääne kivikana.

Veelindudest on esindatud hall-, vööt- ja niidunõshani, nene (hawaii), valgepõsk- ja kanada lagle, mandariinpart ja india jooksupart. Nende kõrval uhkustavad kümnokk- ja must luik. Külastajate tähelepanu tõmbavad endale muidugi suurekasvulised linnud: jaanalinnupaar, emud ja nandud. Emud hangiti Muhumaalt Laasu talust perekond Erikult. Lahtiselt jalutavad ringi paabulinnud. Linnumajades ja -aedikutes ootavad külastajaid veel 6 liiki papagoisid, kanaarid, amadiinid ja riisilinnud. Kui pa-

pagoidel on hea tuju, saab nendega vestelda, tervituseks kostab “terrehh”. Linnumaja esiküljel uhkeldavad tuvid -lihatuvidest king- ja paabusabatuvid ning mitmed teised tuvitõud ja teisendid.

Kokku on linnupargis eri linnuliike, alates kakkudest ja lõpetades jaanalindudega, üle 70 liigi, tõu ja tõuteisendi, kokku umbes 300 isendit. Kõigile neile on loodud sobivad elamis- ja sigimistingimused, kindlustatud nokakohane sööt ja järglaste kasvatamine. Viimase tarvis on vaja nii hoold kui ka hautamiseks väikesemahulisi, kuid töökindlaid inkubaatoreid. Ja palju armastust lindude vastu. Kardetud pole raskusi uute linnuliikide ja -tõugude sissetoomisel (ostureisid on välja viinud Saksamaani). Sööta kuulub kõigi lemmikute peale kuni pool tonni kuus, lisaks teraviljad, puu- ja juurviljad ning haljassöödad. Et lindude kõrval oleks külastajatel võimalik vahelduseks tutvuda ka mõningate Eestimaal veel eksootiliseks peetavate loomaliikide esindajatega, on aedikutes ja puurides ka eesel, šoti mägiveis, alpaka, kaeluspekaari, patagoonia maara, minisiga ja miniküülikud, tšintšiljad, vööt- ja pu-naoravad. Mõningaid neist võivad külastajad ka sööta.

Lõpetuseks. Jaaniraotu pole traditsiooniline Eesti talu, vaid talu, kus peetakse suurt hulka erinevaid linde-loomi, kus kasvatatakse palju erinevaid ilutaimi ja talu ülevalpidamiseks valmistatakse käsitööna palkmaju, -saunu ja -suvilaid. Huvilised võivad minna ja imetleda. Jõudu ja edu linnupargi linnuentusiastidele!

Foto 2. Vööthaned

(H. Tikk)

Foto 4. Mõnus puhkehetk

(H. Tikk)

T A A S T O O T M I N E

Noorpulli sigimisvõime

Pm-mag Peeter Padrik, Tanel Bulitko
Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu

Tõuloomakasvatases 2/2009 avaldatud artiklis “Noorpullide sigimisfüsioloogiast” käsitleti probleemistikku, mida peab arvestama noorpulli valimisel ja ostmisel. Käesolevas artiklis peatume aspektidel, mida peaks arvestama noorpulli kasutamisel vabapaaritusega karjades. Need on sperma kvaliteeti mõjutavad tegurid: kohanemine, sesoonsus ja noorpulli paarituskoormus.

Noorpulli kohanemine ja paaritus-(ejakulaatide varumise)paus. Pärast noorpulli ostmist tuleb lasta pullil uue keskkonnaga harjuda ehk adapteeruda. Ostmisel lõastatud pulli tuleks pidada lõas kuni mullikakarja laskmiseni või hoida eraldi boksis nii, et ta näeks teisi loomi. Boksid peaksid olema piisavalt kõrgete piiretega, et noorpull ei püüaks neid ületada, riskides ennast vigastada. Sellised vigastused on põhjustanud isegi noorpulli huku. Mõned noorpullid harjuvad uute tingimustega ruttu, kuid on ka neid, kes uute inimeste ja loomadega harjuvad mitme kuu jooksul. Seda juhtub just lihatõugu noorpullidega.

Selline pikenenud kohanemisperiod katkestab sperma andmise, eriti, kui noorpull on ostetud seemendusjaamast. Meie uuringud kinnitavad, et sperma kvaliteet taastub küllaltki kiiresti pärast pulli kohanemisejärgset uut sperma andmise algust. Patoloogiliste spermide esinemissagedus värskes spermas väheneb sugupullilt varutud ejakulaatide arvu suurenedes. Meie katses stabiliseerus spermide morfoloogiline kvaliteet juba teises ja kolmandas ejakulaadis uurimisperiodi keskmise tasemele (joonis 1).

Samasugune tendents esines spermide kontsentratsioonis ja spermide liikuvuses. Seega kuni kahekuuline kohanemise- ehk adaptasiooniaeg ei mõjuta pikemas perspektiivis sperma kvaliteeti ning noorpulli paaritustulemusi.

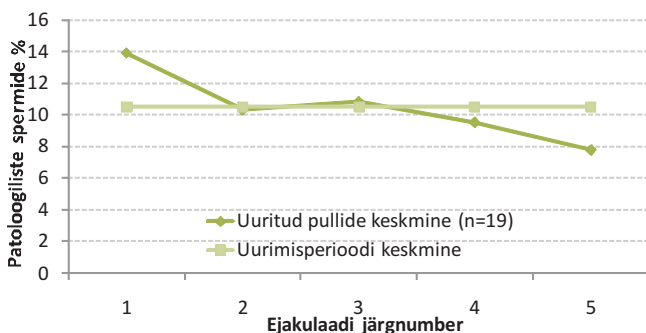
Sesoonsuse mõju. Mitmetest uuringutest on selgunud, et sesoonsus on oluline faktor, mis mõjutab sperma kvaliteeti. Meie uuringutest selgus, et aastaag, millal sperma

varutakse, mõjutab sperma mahtu ja spermide kontsentratsiooni, spermide morfoloogilist kvaliteeti ja liikuvust. Tabelist 1 on näha, et patoloogiliste spermide osakaal kevadsuvisel perioodil oli tunduvalt suurem kui sügistasvisel perioodil.

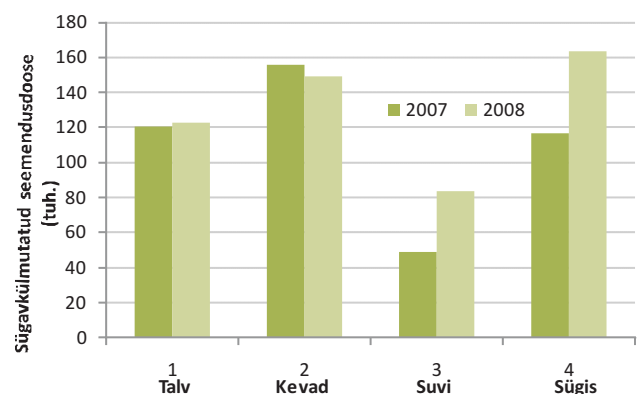
Tabel 1. Aastaegade mõju pullisperma morfoloogilisele kvaliteedile

Morfoloogiline tunnus (%)	Aastaag			
	talv	kevad	suvi	sügis
Pulle	69	68	64	68
Ejakulaate	762	758	331	832
1. Patoloogiline pea	2,3	2,8	3,3	3,0
2. Sabata sperm	1,8	2,7	3,7	2,4
3. Patoloogiline akrosoom	0,5	0,6	0,5	0,4
4. Kaela defekt	0,5	0,7	0,8	0,8
5. Proksimaalne ja/või distaalne tsütoplasma tilk	0,8	1,4	1,2	0,9
6. Patoloogiline keskosa	3,0	3,3	3,8	3,0
7. Patoloogiline saba	0,9	1,2	0,9	0,8
8. Patoloogilisi sperme kokku	9,8	12,7	14,2	11,3

Patoloogiliste spermide arvu suurenemist suvel on seostatud kuumastressiga. Temperatuuri tõus munandites mõjutab spermioogeneesi ja halvendab sperma kvaliteeti. Nii on katsetest selgunud, et juba neljapäevane munandite soojalt kinnikatmine suurendas oluliselt spermidefektide esinemissagedust järgneva kuunenädalase spermakogumise perioodi jooksul. Samasugust mõju võivad avaldada suvised kuumalained, isegi kui nende kestus on lühike. Seepärast on ka ETKÜ seemendusjaamas spermatootmise põhiraskus viidud sügistasvisele perioodile (joonis 2). Selline tootmisstrateegia on üheks garantiiks, et tagada kõrgekvaliteediliste seemendusdooside tootmine.

Joonis 1. EPK sugupullide spermide morfoloogilise kvaliteedi dünaamika esimene viie ejakulaadi lõikes pärast pikaajalist spermavarumise pausi

Joonis 2. Sügavkülmutatud seemendusdooside tootmine ETKÜ-s

Ehkki sesoonsus mõjutab sperma kvaliteeti, ei ole muutused nii drastilised, et selle tagajärjel mullikate tiinestumine vabapaaritusel oluliselt langeks. Kui aga lisaks on pullil ka liigne paarituskoormus (palju mullikaid karjas), võib kahe faktori koostoimel mullikate õigeaegne tiinestumine häiritud olla ja seeläbi mõjutada efektiivset piimatootmist.

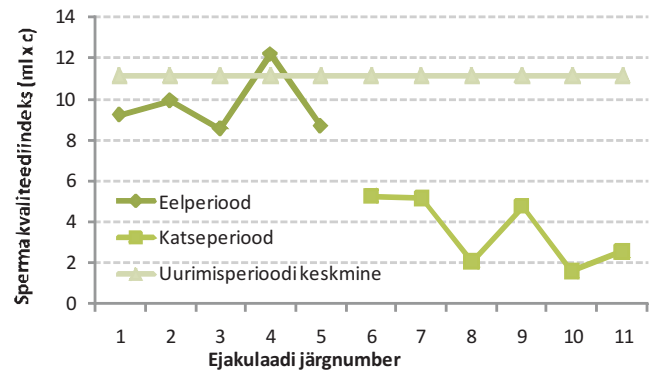
Tabel 2. Värske sperma kvaliteedinäitajate dünaamika uurimisperioodil

Parameetrid	Eelperiood	Katseperiood
Ejakulaate	n=30	n=36
Ejakulaadi maht (ml)	6,11 ^a	3,81 ^b
Spermide kontsentratsioon ejakulaadis (c) × 10 ⁹	1,587 ^a	0,898 ^b
Liikuvate spermide %	94,53 ^c	88,90 ^b

Erinevate ülaindeksitega väärtused samas reas on statistiliselt erinevad: ^{a, b} (P<0,0001); ^{c, d} (P<0,01)

Spermavarumise intensiivsuse mõju uurimiseks tegime katse, mille eelselt varuti noorpullidelt spermat üks kord nädalas, katseperioodil aga igal tööpäeval. Meie uuringutes selgus, et spermavarumise intensiivsuse tõusuga kaasneb oluline ejakulaadi mahu ning spermide kontsentratsiooni ja liikuvate spermide osakaalu vähenemine (joonis 3).

Katseperioodil vähenes sperma kvaliteediindeks (ejakulaadi maht (ml) × spermide kontsentratsioon (x10⁹))

Joonis 3. Värske sperma kvaliteedi dünaamika

võrreldes eelperioodiga oluliselt (tabel 2; joonis 3). Katseperioodi sperma kvaliteediindeks oli väiksem võrreldes nii hooaja kui ka eelperioodi keskmistega ning näitas pidevat langustrendi kogu katseperioodi jooksul. Järeldame, et intensiivne sperma varumine (ja ka sage paaritus) vähendab sperma kvaliteeti, mida tuleb arvestada paarituskoormuse planeerimisel. Optimaalne oleks, kui pärast noorpulli 6–8 nädalast kohanemist lastakse ta 10–15 mullikaga ühte sulgu või koplisse. Seejärel lisatakse igakuiselt sama arv mullikaid. Skeem sobib, kui noorpull on ostetud seemendusjaamast, kus tema sperma kvaliteeti on eelnevalt kontrollitud.

Tänapäevase efektiivse piimatootmise seisukohalt on oluline teada, et karjas on pull, kes on kontrollitud ning õigete loomapidamisvõtete rakendamisel on ta võimeline tiinestama mullikaid ja lehma õigeaegselt.

REFERAADID

Karjatamisperioodi pikkuse mõju majanduslikule lihavesikasvatusele

Krisztina Keller¹, Birgit Fürst-Waltl², Roswitha Baumung², Zsuzsanna Fekete¹ ja Ferenc Szabó¹

¹ – Pannonia ülikool (Ungari) ja ² – Maaviljeluse ülikool (Austria)

Lihavesikasvatuses mõjutavad tunnuste majanduskaalusid arvukad faktorid – pidamisviis ja söödad on kõige otsustavamad. Odavam on looduslik söödaallikas karjamaa. Mida pikem on karjatamisperiood, seda väiksem on söödakulu. Lühema karjatamise korral koos suurema kontsentratsiooniga osakaaluga on söödakulu suurem. Järelikult peab karjatama seda kauem, mida suurem on erinevus karjamaarohu ja kontsentreeritud sööda hindade vahel. Majanduslikult on soodus, kui vasikate imetamisperiood langeb karjatamisperioodile. Ungaris kestab traditsiooniline karjatamisperiood jüripäevast (24.04) miiklipäevani (29.09), seega umbes 160 päeva. Lihavesiseid

saab karjatada hoopis pikemalt soodsa sügise tõttu novembrini, keskeltläbi 200 päeva, aga 2003. aastal kuni 18. detsembrini (245 päev).

Arvukates intensiivse lihavesikasvatusega riikides karjatatakse veiseid aastaringi, aga Ungari ilmastik ja geograafiline asend seda ei võimalda. Teatud pikendamine on võimalik, mistõttu selles töös püüti modelleerida sissetulekut koos toetustega või nende puudumisel erineva karjatamisperioodi korral. Samas arvutati marginaalsed kui ka suhtelised majanduskaalud tähtsamatele tunnustele lihavesiste pidamisel.

Tootmissüsteem. Neljas mudelettevõttes oli karjatamisperiood 130, 160, 190 või 220 päeva. Seemendusperiood kestis 25. maist kuni 26. juulini ning lõpetati 3. innatsüklil loomuliku seemendusega. Poegimisesoon langeb seetõttu märtsist maini ja võõrutamine on sügisel karjatamisperioodi lõpus. Lehmikute sünnimass oli 37 kg, pullikutel 40 kg. Karja uuendamise ülejäänud noorvei-

sed müüdi pärast võõrutamist. Ammlehmade kasutusvõimeks arvestati 12 aastat ja kehamassiks 650 kg.

Tootmiskuludena arvestati söödakulud, laudaperioodil allapanukulud, veterinaar-, seemenduskulud, fikseeritud ja muud kulud. Söödana tuli arvesse suvel üksnes karjamaarohi, lisaks rikastatud lakukivi. Talvine sööt oli hein, mis koristati karjamaalt, juurde osteti lutserniheina, maisisilo ja teraviljasrotti. Söödaratsioonid koostati erinevatele vanusrühmadele (lehm, vasikad kuni võõrutamiseni, karjatäiendus ja seemenduspulid) energia- ja proteiinitarbe alusel vastavalt produktiivsusperioodile (elatusseks, kasvuks, tiinuseks ja piimatoodanguks). Söödakuulud määrati 2007. aasta keskmiste söödahindade alusel 100 kg kohta: lakukivi 12 €, kaerasrott 4 €, odrasrott 3 €, hein 5 € ja maisisilo 3,5 €. Karjamaarohi hinnas 0,2 € arvestati kulusid niitmisele karjatamisperioodi lõpus, mineraalväetistele, masinate ja karjatara uuendamisele. Need hinnad saadi küsitluse käigus Ungari 50 ettevõttest.

Tabel 1. Arvestuslikud kulude määrad ja müügihinna

Näitaja	Väärtus eurodes
Fikseeritud kulud ammlehmale koos vasikaga (€/lehm/päev)	0,20
Fikseeritud kulud lehmikule üleskasvatamisperioodil (€/lehmik/päev)	0,20
Veterinaarkulud ammlehmale koos vasikaga (€/lehm/aasta)	10.-
Veterinaarkulud lehmikule üleskasvatamisperioodil (€/lehmik)	13.30
Veterinaarkulud raskel poegimisel 3. klass (€/poegimine)	60.-
Veterinaarkulud raskel poegimisel 4. klass (€/poegimine)	120.-
Lõpnuud lehma ärasaatmiskulud (€/lehm)	235.-
Lõpnuud noorveise ärasaatmiskulud (€/loom)	157.-
Praagitud lehma ja pulli elusmassihind (€/kg)	1.-
Praagitud lehmiku elusmassihind (€/kg)	1.20
Pullvasika elusmassi müügihind (€/kg)	2.75
Lehmvasika elusmassi müügihind (€/kg)	2.35
Sõnnikuhind	0,39

Veterinaarkuludena arvestati ravimite maksumus ja loomaarsti honorar. Seemenduskuludeks arvestati aretuspulli hinda, tema pidamiskulud ja lehmade (35) arvu pulli kohta, kuid maha arvati sissetulek pulli praakimisest. Pullide keskmine kehamass oli 1200 kg.

Fikseeritud kuludena arvestati loomade produktiivsusel sõltumatud kulud – tööjõu-, energia- ja kindlustuskulud. Muude kulude hulka kuuluvad lõpnuud loomade ärasaatmiskulud.

Tulud koosnesid vasikate, praagitud lehmade, lehmikute ja sõnniku müügist ning toetustest. Viimaseid oli kolm: loomaga seotud preemia – 137,2 €/ammlehm, pindalatoetus – 103,1 €/ha karjamaa ja ekstensiivse loomapidamise (kuni 1,4 lehma/ha) lisapreemia 50,9 €/ammlehm.

Tootmise majanduslikkust hinnati kasumiga, mis on tulude ja kogukulude vahe lehma kohta aastas või rohumaa hektari kohta, seda ilma või koos toetustega.

Tabel 2. Lihaveisekasvatuse majanduslikkus erineva karjatamise kestuse korral

Näitaja	Ühik	Karjatamisperioodi pikkus, päeva			
		130	160	190	220
Tulud	€/lehm	437	438	438	438
	€/ha	293	293	293	293
Kogukulud	€/lehm	432	413	393	373
	€/ha	290	277	263	250
Kasum toetuseta	€/lehm	4.50	24.30	45.20	65.10
	€/ha	3.-	16.30	30.20	43.60
Kasum koos loomatoetusega	€/lehm	141.80	161.50	182.40	202.30
	€/ha	95.10	108.20	122.20	135.50
Kasum koos looma- ja pindalatoetusega	€/lehm	295.80	315.50	336.30	356.20
	€/ha	198.20	211.40	225.40	238.70
Kasum koos looma-, pindala- ja ekstensiivsus-toetusega	€/lehm	346.80	366.50	387.40	407.20
	€/ha	232.20	245.50	259.50	272.80

Karjatamisperioodi kestus ei mõjutanud sissetulekut (tulu), kuid mõjutas märgatavalt kulusid. 30 päeva ehk ühe kuu võrra karjatamisperioodi pikendamine hoidis kokku otsekulusid 20 € lehma või 12 € ha kohta. Toetuseta oli majanduslikkus kasin, kasum 130-päevase karjatamise korral ainult 4,5 €, aga 220-päevasel karjatamisel siiski 65 € ammlehma kohta, kuid kasvas võrdsest toetuste suurusega sõltumata karjatamisperioodi pikkusest (tabel 2).

Tabel 3. Lihaveiste taastootmise näitajate ja kehamassi geneetilised standardhälbed, marginaalsed ja suhtelised majanduskaalud

Näitajad	SG	€/ühik		Protsent	
Karjatamisperioodi kestus		130	220	130	220
Poegimiskulud (klass)	0,050	1.20	1.17	0,54	0,51
Surnult sünd* (%)	2,5	5.38	5.38	115	112
Vasikate lõpmine võõrutamiseni (%)	0,6	5.12	5.12	x	X
Lehma kehamass (kg)	32	0,09	0,04	x	x
Vasika sünnimass (kg)	1,03	1.22	1.26	11,3	11,4
Vasika kehamass 120. elupäeval (kg)	6,76	1.81	1.85	110	109
Vasika võõrutusmass 205. päeval (kg)	10,44	1.06	1.07	100	100
Lehmikute tiinestusmäär (%)	5	1.85	1.64	83	74
Lehmade tiinestusmäär (5)	5	11.20	10.34	455	420
Lehma kasutuskestus (aasta)	0,28	48.01	43.60	121	104

* - koos vasika lõpmisega 48 tunni jooksul pärast sündi

Põhjalikult analüüsi põhikarja taastootmise näitajaid, määrati nende tunnuste geneetilised standardhälbed (s_G), mida saab kasutada lihavesiste aretusprogrammides valiku intensiivsuse plaanimisel. Sõltuvalt karjatamisperioodi kestusest arutati samade tunnuste marginaalsed majanduskaalud eurodes aastalehma kohta ning suhtelised majanduskaalud (%) 205-päevaste vasikate võõrutuskaalu suhtes (tabel 3).

Need näitajad on vajalikud lihavesiste komplekshinnangu ehk selektsiooniindeksite kujundamisel, kuid väljendavad üksikute tunnuste majanduslikku väärtust teiste tunnuste suhtes.

Karjatamisperioodi pikenemine (tabelis esitatakse ainult äärmuslike perioodide näitajad) ei mõjutanud poegimiskulu, surnult sündide ja vasikate surevuse näitajaid, vähesel määral mõjutas teisi näitajaid. Näiteks lehmade kehamassi (650 kg) marginaalne majanduslik tähtsus

väheneb 21 €-lt (650x0,09) 11 €-le (650x0,04), kui karjatamisperiood pikeneb 130 päevalt 220 päevale.

Kui võrrelda üksikute tunnuste majanduslikku väärtust omavahel, selgub, et tähtsaim tunnus on lehmade tiinesusmäär, 4–5 korda suurem kui lehma kasutuskestus, vasikate võõrutusmass 205 päeva vanuselt, vasika kehamass 120 päeva vanuselt, surnult sündide või lehmikute tiinesusmäär.

Järeldatakse, et lihavesisekasvatust peaks olema rentabel ka 130 päeva kestva karjatamisega, kui võõrutusvasikate müügihind oleks 2.35 kuni 2.75 € elusmassi kilo kohta. Majanduslikkus paraneks aga karjatamisperioodi pikendamisel.

Züchtungskunde, 81, juuli/august, lk 225-234, 2009

Refereerinud Olev Saveli

K R O O N I K A

Eesti punase veisetõu aretuse monograafia

Pm-mag Tõnu Põlluäär
ETKÜ

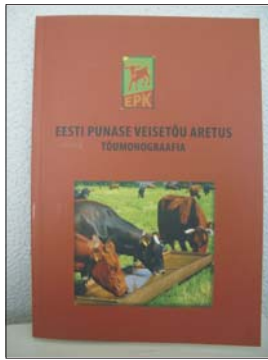

Foto 1. Monograafia
(T. Põlluäär)

Endisel aretusosakonna juhatajal Anne Zeemannil valmis tõumonograafia „Eesti punase veisetõu aretus“, mida autor tutvustas EPK vissikonkursil 2. juulil.

Raamatus käsitletakse eesti punase veisetõu aretuslugu, aretus-eesmärkide muutumist ja uute seisukohtade kujunemist ajavahemikus 1965–2002, seega Aretusühistu Eesti Punane Kari ja Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistu ühinemiseni. Raamatu koostajal Anne Zeemannil olid

artiklitega abiks Eha Loka, Mart Uba, Olev Saveli ja Silvi Tõlp.

Põhimaterjalina on kasutatud käsikirjalisi artikleid, märkmeid, tõulava ja aretusühistu aastaaruandeid, jõudluskontrolli aastaraamatuid ja autorite mälule tuginevaid fakte. Sel perioodil kolm tähtsat tegevust on sügavkülmutatud sperma kasutuselevõtt, jõudlusandmete töötlemise mehhaniseerimine ja pullide geneetiline hindamine. Väljaanne on järg Adolf Mölderile raamatule „Eesti punase veisetõu aretus“ (1965) ning raamat on pühendatud Adolf Mölderile, Juta Tuule, Helmut Idaranna ja Tõnis Soonetsi mälestusele, kes on juhtinud eesti punase tõu aretust.

Monograafias on kaheksa peatükki:

- eesti punase veisetõu aretustöö juhtimise ja suunamisega seotud asutused ja organisatsioonid (ELVI, Riiklik

Eesti Punase Karja Tõulava, Eesti punasekarja tõuareetuse nõukogu, Aretusühistu Eesti Punane Kari ja ERDB)

- tõu levik, arvukus ja jõudlus
- eesti punase veisetõu aretus (liin- ja perekondaretus, aretuseesmärgid ja saavutamise meetodid, seemenduspullide saamine, seemenduspullide järglaste järgi hindamine, seemenduspullid, Helmut Idaranna visioon eesti punase veisetõu aretusest, aretuskomponentide iseloomustus, erinevate aretuskomponentide mõju, välimik, mõõtmed ning kehamass)

Foto 2. Autorit õnnitleb maakarja monograafia autor Käde Kalamees (O. Saveli)

- eesti punase veisetõu tõuraamat

- näitused ja oksjonid

- eesti punase veisetõu aretuse alal kaitstud väitekirjad

- eesti punast tõugu lehmad Põlula ja Rāni katsetes;

- olulised isikud eesti punase veisetõu aretuses.

Lugeja saab põhjaliku ülevaate toimunust ja isikutest, kes on uurinud eesti

punast tõugu. Raamatus on rohkesti kasutatud pildimaterjali.

Tänu Anne Zeemannile on täidetud taas üks tühimik eesti punase veisetõu aretusloos ja oluline periood on

saanud kaante vahele. Raamatu müügiga tegeleb Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistu ja kõigil huvilistel on võimalik see soetada.

Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistul uus nõukogu

Niina Haasmaa
ETKÜ

ETKÜ üldkoosolek toimus 15. juunil 2009 Paides kultuurikeskuses, kus aru andsid nõukogu esimees Aavo Mölder, juhatuse esimees Tanel Bulitko, juhatuse liige Tõnu Põlluäär, pearaamatupidaja Valli Tõrra ja revisjonikomisjoni esimees Madis Padari.

Tänati senise nõukogu liikmeid väärtuslike meenetega. Valitud nõukogu koosseis uuenes poole võrra.

Tabel. ETKÜ uue nõukogu koosseis

1.	Urmas Juhvelt	Väätsa Agro OÜ	Järva
2.	Ahti Kalde	Sadala Agro OÜ	Jõgeva
3.	Ilmar Kallas	Eerika Farm OÜ	Tartu
4.	Mati Kivi	Õnne Piimakarjatalu OÜ	Jõgeva
5.	Vello Kivistik	Kuivajõe Farmer OÜ	Harju
6.	Avo Kruusla	Kaska-Luiga talu	Põlva
7.	Aavo Mölder	Tartu Agro AS	Tartu
8.	Madis Padari	Piistaoja Katsetalu OÜ	Pärnu
9.	Tõnu Post	Kõljala POÜ	Saare
10.	Lea Puur	Õunapuu talu	Viljandi
11.	Andres Tamm	Soone farm OÜ	Tartu
12.	Ülar Tänak	Kärkla POÜ	Saare
13.	Leino Vessart	Eesti Lihaveisekasvatavate Selts	Rapla
14.	Ahto Vili	Torma POÜ	Jõgeva
15.	Elve Zukovits	Adavere Agro OÜ	Jõgeva

Nõukogu koosolekul 28. augustil 2009 valiti taas ETKÜ nõukogu esimeheks Aavo Mölder ja aseesimeheks Vello Kivistik.

Foto 1. Maakondade parimad veisearetajad (O.Saveli)

Foto 2. ETKÜ uus nõukogu (puuduvad Tõnu Post ja Andres Tamm) (T. Bulitko)

Tõuloom 2009 Ülenurmel

Emeriitprof Olev Saveli
ETLL

Tõulooma avamisel tervitasid kohalolijaid Ülenurme gümnaasiumi tütarlastekoor, põllumajandusmuuseumi direktor Merli Sild, Tartu maavanem Esta Tamm ja ETLLi president Olev Saveli. Vahetati meeneid ja tänusõnu ning areenile tulid eesti lambatõugude esindajad, samuti kolm kitse, keda asus hindama žürii (Haldja Viinalass, Peep Piirsalu ja Anne Zeemann). Hindamisest vabanenud kaks eesti valgepealist utte võeti järjepanu pre-

sendile ja pügamist demonstreeris Harjumaa Sireli talu perepoeg Adam Kaivo.

Konkursitulemused said teatavaks pärast tõuloomade demonstratsiooni algust. Võitjaks osutusid Margus Keldo (Tsura talu) eesti valgepealine utt ja Lenne Kaivo (Sireli talu) eesti tumedapealine utt ning Jaanila OÜ kits. Eesti Lambakasvatavate Selts tunnustas võitjaid karika ja meenetega, viimastega ka teisi osavõtjaid. 2009. aasta parimateks tõuaretajateks valiti Ell Sellis (Väike-Hauka talu) eesti valgepealise tõu ja Lenne Kaivo eesti tumedapealise tõu aretuses. Kõiki aasta parimaid autasustas Veterinaarja Toiduamet (peadirektori asetäitja Katrin Reili) karika,

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit mütsi (O. Saveli) ning roseti ja tänukirjaga (Aavo Mölder).

Konkursi korraldas ka Eesti Maakarja Kasvatajate Selts. Kohtunikuks kutsutud Urmas Lehtsalu Mereranna OÜ-st Saaremaalt tegi kiiresti otsuse – Viss 2009 on Eerika Farmi OÜ Heidi (pärit Vahenurme talust), reservvisiks tunnistati Enn Lohu Andressaare talu Lulla. Märkimisväärne on asjaolu, et kohal olid eelmiste aastate vissid Kaarel Voitki Laul (2005), Lea Puuri Mari (2006 ja 2007) ja Enn Lohu Loori (2008), samuti oli ka Rainer Parts Mii-luga. Seltsi tegevjuhi Käde Kalamehe põhjalik selgitus avardas pealtvaatajate teadmisi Eesti vanima ja ohustatud tõu eripärast. Aasta parimaks tõuaretajaks tunnistati Jüri Simovart (Palu talu Harjumaal), kes oma lehmadega oligi hoopis Luigel. Eerika Farmi OÜ tunnustuseks tuleb märkida ka seda, et väljas oldi ka eesti punase ja eesti holsteini tõugu lehmadega.

Areenile ei pääsenud ei linnud ega karusloomad, viimaste esindust vähendas ka haigusohklikkus või organiseerimatus. Matti Piirsalu tutvustas linnukasvatajaid ning selts tunnistas parimateks AS Talleggi ja vutikasvataja Ülo Pullisaare, nagu ka korduvalt varem. Kanatõuge oli näha toonud ka Peri POÜ, eesti vutte Eha Treier (Äksi) ja jaanalinde Raul Roosimaa (Särevere).

Põllumajanduskandidaat Liia Taaler selgitas karusloomakasvatuse olukorda ja probleeme, olles optimistlik tuleviku suhtes. Parimaks küülikukasvatajaks tunnistati Foxy Rabbits (Diana Mägi) ja tsintšiljakasvatajaks Silja Trahvi (Küüniniidu talu).

Areenile lasti eesti maasea parima tõuaretaja OÜ Estpiigi Tännassilma farmi kuldid, kes ETSAÜ spetsialisti Aino Aringo selgituse järgi on tõu parimad esindajad. Neile järgnesid OÜ Pihlaka farmi (tunnistati samuti parimaks tõuaretajaks) eesti suurt valget ja pjeträäni puhtatõulised ning pjeträäni ja hämpširi ristandkuldid. Noorkultide kollektsoon tõestas viimaste aastate edukust tõuaretuses, mida kinnitasid ka kultide head lihasvormid.

Pärast eesti maatõu esitlust oli järjekord eesti punase tõu käes, keda tutvustas ETKÜ tõuraamatu osakonna juhataja Tõnu Põlluäär. Vaimastvere Agro OÜ vasikas Lilit jõudis õnnelikult kohale auto pagasiruumis. Lea Puuri vasikas Daisi ja lehm Aasi olid ringis koos Eerika Farmi OÜ ja Avo Kruusla (Kaska-Luiga talu) lehmadega. AS Tartu Agro 2008. aasta vissile Aasi (eriti populaarne nimi) astus vastu Kõpu PM OÜ 2009. a viss Aasa, polnudki konkursi. Oli aga tõuaretajate vahel, selle võitis Lehte Tähe Kõpust.

Eesti holsteini tõu esindust tutvustas ETKÜ juhatuse esimees Tanel Bulitko. Suurim oli AS Tartu Agro esindus, kelle seas oli neljapäeval (3. sept) valitud Viss 2009 Feti ja reservviss Ibis. Mõlemad väga hea raami ja udaraga. Oma kolmandat veisetõugu esitles OÜ Eerika Farm ja

teist Avo Kruusla. Esimest korda oli näitusel Torma POÜ, kelle juhile Ahto Vilile omistati 2009. a parima tõuaretaja tiitel.

Lihaveiste esitluseks on juba aastaid kohal ETKÜ metallaedik, kuhu tuuakse paljude tõugude esindajad. Raskusi on nende areenile saamisega. Eks looduselähedus ja vabapidamine ei lase neid lihtsalt allutada inimese taatele. Nii kõndis areenil primaarsele söödainstinktile alluv Tsura talu herefordi pull Cimon jõusöödakausi juhtimisel perenaise ja -mehe osavõtul. Iseseisvamad olid piemonti lehm vasikaga ja pikakarvaline šoti mägiveise lehm. Ilmselt on vaja veel aega, et kõik lihavedused tulevad rahva ette kõndima, äkki ka konkursile. Nende tõugude eripärasus meeldib alati linnarahvale kõige enam. Parimaks lihaveduste aretajaks 2009. a tunnustati Kalmer Visnapuu Piira Talu OÜst, kes aretab simmentali tõugu ja esitles ka tori tõugu mära.

Hobuste esinduslikkus on alati silmapaistev, nii ka seekord. Aasta parim noortäkk Rasmus (omanik Arina Koppel) ja noormära Artika (Pihlaka Hk) olid värvuselt sarnased ja kaunid. Ülo Metsmakeri Pihlaka hobusekasvandus tunnistati eesti hobuse parimaks aretajaks. Linda Leemetsa Edwi tunnistati eesti raskeveohobuse parimaks märaks, Andres Supp aga Ida-Virumaalt parimaks tõuaretajaks. Tori tõugu esindasid Andres Kallaste (parim tõuaretaja 2009) mära Cerbera ja Kalmer Visnapuu Pääsu. Heimtali hobusekasvandus on alati suveräänselt parimaks trakeeni-hobuste aretajaks. Kohal olid kuueaastane Moorion ja mära Perlafee. Kaunitest hobustest õhkub aura, mis jääbki Ülenurme kohale ootama järgmise aasta üritust.

Visside ring on alati meeliülendav. Ealiselt oli konkurentsitu eesti maatõug, sest kohal olid viie aasta (2005 kuni 2009) vissid, eesti punane tõug pani välja viimase kahe ja eesti holsteini tõug ühe aasta vissi. Ilmar Kallas selgitas tõugude eripära.

Väike huvi on lemmiklooma valikuks, mistõttu järgmisel aastal võib loobuda. Lüpsivõistlus võtab hoogu. Eraldi võistlesid kitse- ja lehmälüpsjad, võitjad said ETL 15. aastapäeva kruusi. Esmakordselt kohustasid sõbrannad paari päeva pärast abielluvat pruuti lehma lüpsma, kes polnud ealeski lehmanisa käes hoidnud, aga siiras soov andis esimesed piimajaod kätte.

Kahju, et ainult Tallinn ja lähiumbruses toimuv ületab uudiste künnise, mujal Eestis, ka raskel perioodil saavutatu jääb lävepaku taha. Suve jooksul toimusid tõugude konkursid paljudes Eesti paigus, kajastamist aga ei leidnud. Parim vutikasvataja Ülo Pullisaare sõnul aretavad nemad masukanu (väiksekasvulisi vutte), kes sobivad Eesti masumajandusse. Aga meediasse?

Oleme loonud traditsiooni, mis jääb ikka septembri esimesele laupäevale.

Toimetus

Kolleegium: Tanel Bulitko, Käde Kalamees, Matti Piirsalu, Krista Sepp, Külli Vikat ja Olev Saveli (peatoimetaja), Eha Lokk (toimetaja)
Keeleline korrektuur: Silvi Seesmaa
Küljendus: Alo Tänavots

Address: Kreutzwaldi 1, 51014 Tartu, tel 731 3455

Internet: <http://www.etll.ee/>

Ajakiri ilmub 4 korda aastas:

märtsis, juunis, septembris ja detsembris.

Trükk: OÜ Paar

TÕULOOM 2009

Ülenurmel 5. septembril

Eesti maatõugu hindas Urmas Lehtsalu (Mereranna OÜ)

EPK vissid: ees 2008 Aasi (Tartu Agro) ja 2009 Aasa (Kõpu PM OÜ)

EHF 2009 reservviss Iibis ja viss Feti ja (Tartu Agro)

Hereford Simon (Tsura talu), tagapool piemondid (T. Muulmann)

Trakeeni tõugu täkk Moorion (Heimtali Hk) on teist korda Ülenurmel

Parim tõuaretaja Andres Kallaste sammub oma tori tõugu märaga Cerbera

Hoogne samm eesti raskeveo-märjal Edwil (Linda Leemets)

Kirjud pjeträäni kuldid (OÜ Pihlaka Farm)

TÕULOOM 2009

Ülenurmel 5. septembril

Haned

Vutid

Tšintšilja demonstratsioon

Lammaste esitlus ja pügamise demonstratsioon

Meelelahutus ja kaubandus

Kitse lüpsab Julika Roos

Kõigile osavõtjatele tänukiri ja roset, parimatele karikas ja müts

Tunnustus Kalju Roosvele

Foto: A. Tänavois

Fotod: A. Juus

Foto: A. Tänavois